శ్రీశారదాంబాయై నమః

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్త్రిక

కీలక ఆశ్వయుజ కార్తికములు

సంపుటము 57 సంచిక 4

సంపాదకుడు

కవికంఠీరవ, కవిమూర్ధన్య, ప్రౌఢకవిచంద్ర, విద్వత్కవివర, బ్రాహ్మీభూషణ

కాకరపర్తి కృష్ణశాస్త్రి

సంవత్సరమునకు చందా రు. 3/—

విడిప్రతి 0-60 పైసలు

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు

ప్రతిష్ఠాపకులు :

ఆంధ్రభోజ, మహారాజ,

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరువారు సి. బి. ఇ., డి. లిట్, పిఠాపురము మహారాజావారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజావారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజావారు.

వ్యవస్థాపకులు :

శ్రీ జయంతి రామయ్యగారు

ఉద్ధారకులు :

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరువారు, జమీందారు, ఉయ్యూరు.

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు (రిజిష్టర్డు)

కా కి నా డ

అ ధ్య క్షు లు

విమర్శకాగ్రేసర, ఐతిహాసికసమ్రాట్

శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు

ప్రధానకార్యదర్శి, కోశాధికారి

అ భి న వ భో జ

శ్రీ దంటు భాస్కరరావుగారు

సహాయ కార్యదర్శి

కవిశిరోమణి, ఉభయభాషాప్రవీణ (A)

శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు

కార్యనిర్వాహక సభ్యులు

1. శ్రీ కోకా శివనాథశాస్త్రిగారు
2. బాలవ్యాస, శ్రీ వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు
3. భాషాప్రవీణ, వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ
   శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు
4. కవిమూర్ధన్య, ప్రౌఢకవిచంద్ర
   శ్రీ కాకరపర్తి కృష్ణశాస్త్రిగారు
5. శ్రీ జయంతి బుచ్చిరామశర్మగారు
6. శ్రీ దామెర రాజగోపాలరావుగారు, బి. ఏ;
7. శ్రీ వేదుల రామచంద్రకీర్తిగారు, ఎమ్. ఏ; (ఆనర్సు)
8. సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ, ఉభయభాషాప్రవీణ
   శ్రీ ఓలేటి వెంకటసుబ్బరాయశాస్త్రిగారు
9. శ్రీ కావలి శ్రీరామమూర్తిగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్;
10. శ్రీ నరసింహదేవర కృష్ణశాస్త్రిగారు
11. శ్రీ చిరువోలు వెంకటరామమూర్తిగారు

విషయసూచిక

కీలక ఆశ్వయుజ కార్తికములు.

సంపుటము ౫౭ సంచిక ౪

1. చంపకమాల 1

శ్రీమతి యస్. హైమవతి

2. ఆంధ్రశబ్దతత్త్వము - సంధిప్రకరణము 2

శ్రీ రాళ్ళపల్లి సుందరం

3. గాధేయచరితమ్ - ప్రథమః సర్గః 5

శ్రీ దురిశేటి వేంకటరామాచార్యః

4. బట్టుమూర్తి - మూర్తికవి 7

శ్రీ టేకుమళ్ల కామేశ్వరరావు

5. తాపోపశమనము 21

విద్వాన్, శ్రీ గున్నేపల్లి అక్షయలింగకవి

6. ఆంధ్రదీక్ష 25

(నాటకము)

7. సాహిత్యచింతామణి 179

శ్రీ రామసుధి

చంపకమాల

రచయిత్రి:— యన్. హైమవతి

చ. తెలుగుల కొక్కరాష్ట్రమును తీరిచిదిద్ది దివమ్ము చేరినా
రలఘులు నాయకాగ్రణు లహస్కరమూర్తులు; మంత్రులైరి మా
న్యులు ప్రతిభాసమన్వితులు యోగ్యతకల్గిన దండనీతివే
త్తలు; లభియింపవే యిక ముదమ్ము శుభమ్ము యశమ్ము? బుద్ధిమం
తులకు ధరిత్రిలో కొదువ తోచ దటన్న నబద్ధమా నె? ని
శ్చలతకు భూరిదిగ్విజయ సారసమాలిక యబ్బకుండునే?
సలలితపాలనాపటిమ శాశ్వతవైభవ మీయదే? దిసం
తుల విదళించి యాంధ్రులి కుతోభయులై తమవాంఛితమ్ములం
దెలుపుచు కేంద్రపాలకుల దృష్టిపథమ్మున నగ్రగాములై
గెలుపు లనేకముల్ గొని రకించనతన్ నశియింపజేయ, నా
శలను పరిత్యజించిరి, ప్రశస్తములౌ విమలాశయమ్ములన్
కలిగి పురోగమించిరి, ప్రణాళికలన్ విరచించి పేదసా
దలకు సురక్షితస్థితి సదా సమకూర్పగ నున్నతాధికా
రులు జరతాభిలాషలకు లోబడి నీతిని కావ శాసన
మ్ములు పచరించి రందఱకుమోదము పంచగ నిశ్చయించి రీ
కలలు ఫలించునో? కుటిలకార్యసమర్థుల దుష్టవీక్షణ
మ్ములకు కలంగి దుష్ఫలితముల్ విరియించునో? స్వార్థపూరితుల్
కలతలు రేపుచుండిరి— సుగంధిజలమ్మును పంకిలమ్మునన్
చిలుకగ సాహసించు నవినీతిపరుల్ భరతోర్వి శత్రునే
తలకు దురంతవాదులకు దాన మొనర్చ తలంతు రయ్యయో!?
విలువ యెఱింగి త్యాగగుణవిశ్రుతులైన ప్రజాధినాథు లీ
తులువల ధూర్తవైఖరులు తుత్తునియల్ పొనరించి మాతృభూ
తలమును రత్నగర్భయన ధార్మికసుందరనందన మ్మనన్
మలతురు గాక! వేదమతమందసమీరము స్వేచ్ఛతో కెలం
కుల ప్రసరించుగాక నవకుందపరీమళ ముప్పతిల్లగన్.

ఆంధ్రశబ్దతత్త్వము: సంధిప్రకరణము

—శ్రీ రాళ్ళపల్లి సుందరం

క్రీ. శ. 1900 ప్రాంతమున మదరాసు ప్రెసిడెన్సీ కళాశాలలో గీర్వాణబోధకులుగ నుండిన T. M. శేషగిరిశాస్త్రిగారు 'ఆంధ్రశబ్ద తత్త్వము, అను తెలుఁగు వ్యాకరణమును రచించియున్నారు. ఇది వారి మనుమలు శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి (జూనియర్) ముద్రించియున్నారు.

ఈ గ్రంథము రెండు భాగములుగ ముద్రింపబడి యున్నది. ఇందు ద్వితీయభాగమున అక్షరప్రకరణము, పదప్రకరణము, సంధి ప్రకరణము- ఇత్యాది విభాగము లున్నవి. దీనిలో సుమారు ౨౦౦ సూత్రములు రచితములై యున్నవి. దీనిని సాకల్యదృష్టిలో పరిశీలించినపుడు పెక్కుసూత్రములు బాలవ్యాకరణసూత్రముల అనుకరణములై యున్నట్లు తెలియుచున్నది. శేషగిరిశాస్త్రిగారు తమ యాంగ్లోపోద్ఘాతమున 'The Gsrammars of all the Dravi dian Languages are more or less traditional and arbitary and even the sanskrit grammar o? panini is not free from this defect' అని నుడివియున్నారు. వీరు కొన్నియెడల తమిళమున గల మూలరూపము లొసఁగి యుండినను, వీరు రచించినసూత్రములు బాలవ్యాకరణమునం దున్నట్లు హితమితములై పొందికగా లేవు. వానిలో పెక్కు లవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిదోషసహితములై యున్నవి.

చాల సందర్భములలో చిన్నయసూరిగారి సూత్రోదాహరణముల నాధారముగ గైకొనిన శాస్త్రిగారు కృతజ్ఞత తెలుపుటయటుంచి చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమును తమ పూర్వభాగమున (క్రియాప్రకరణము) విమర్శించియున్నారు. వారు చెప్పినమాటలఁ గనుఁడు. "ఆదివైయాకరణు లయిన నన్నయభట్టారకుల వ్యాకరణమును ఆధారముగా గొని రచియింపబడినందున మూలగ్రంథమునం దుండుభ్రంశము లన్నియు వానియందు నున్నవి. నన్నయభట్టారకులే శబ్దస్వరూపములను జక్కఁగఁ దెలిసి కొనక బుద్ధికిఁ దోచినట్లు లక్షణ

ములను జెప్పినారు. వారు భ్రమించి చెప్పినవిషయములను ఇతర వైయాకరణులును ఒప్పులుగానే గ్రహించి తమతమ గ్రంథముల నొనరించినారు."

ఈ వ్యాసమున నేను చర్చింపఁదలచినది యే తద్గ్రంథాంతర్గతమగు (రెండవభాగము) సంధిప్రకరణము.

'సంధి యనఁగా రెండు అక్షరములను జేర్చి యుచ్చరించుట' (సూ 62)- ఇది వారి సంధినిర్వచనము. అచ్సంధుల గుఱించి వచించుచు వారు నిర్వచించినసూత్రము- 'అచ్చున అచ్చు పరం బగునపుడు న,య,ర,ఱ,వ లు బహుళంబుగా ఆగమంబులగు (సూ 66)- ఇందు ఉకారసంధిని గూర్చి చెప్పినసూత్రము.

౧. 'ఉత్తున కచ్చు పరం బగునపుడు లోపం బగు' (సూ. 76). ఈ సూత్రము పాక్షికము మాత్రమే. ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు లోప మని నంతనే సంధికరణలన్నియు స్ఫురింపవు కదా! "అచ్చు పరంబగునపుడు లోపంబగునని చెప్పుటచే బరమైనయచ్చు లోపించున నెడి విపరీతార్థము స్ఫురించును. వాఁడు+ఏగెను=అనినపుడు జరుగునవి రెండు కార్యములు. పూర్వ పదాంతస్వరలోపము పరస్వరాదేశము, ఇప్పట్టున సూరి 'ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధియగు'నని సూత్రించి 'పూర్వాపరస్వరంబులను బరస్వరంబే కదేశంబగుట సంధి యనంబడు నని వివరించుట రమణీయము.

౨. 'అత్తునకు సంధి బహుళము' అను సూత్రమును శ్రమించి వివరణప్రాయముగ వీరు సూత్రించినవిధము గనుఁడు. 'అకారమునకు అచ్చు పరంబగునపుడు అకారమునకు లోపమును యకారాగమమును బహుళంబుగనగు (సూ 67). సూరి యొసఁగిన యుదాహరణములలో నిత్యవిధికి నుదాహరణములు లేవు. వీరుకూడ నొసఁగలేదు. సూరి యొసఁగిన మేన+అల్లుఁడు; పుట్టిన+ఇల్లు మాత్రమే యుదహరించిరి. సంధి జరుగదని వృత్తియందు సూరి వ్రాసినదానిని వేఱొకసూత్రముగ

శేషగిరిశాస్త్రిగారు రచించిరి. 'స్త్రీవాచకముల యొక్కయు తత్సమ సంబోధనాంతంబులయొక్కయు అంతాకారంబునకు లోపము లేదు.' (సూ. 68) అమ్మ+ఇచ్చెను. దూత+ఇతఁడు; ప్రియుండ+వగుము; ఉదహరించిరి. గంగనుకాసి, నెలలిచ్చెను, శ్రీరంగభర్తంచు మొదలగు ప్రయోగములనుగూర్చి వా రేమియు వచింపలేదు. సూరి 'పూర్వకార్యములందు మృగ్యంబు' అని వ్రాసెను. కాని శ్రీ గిడుగు రామూర్తిపంతులు 'బాలకవిశరణ్యము'న రెండు ప్రయోగములను జూపిరి. మాయ+అను = మాయను (రంగనాథరామాయణము); ప్రేత+అయి=ప్రేతయి (పద్మపురాణము). చిన్నయసూరి యథర్వణాచార్యులు చెప్పిన విషయమునైన నుట్టంగించిరి గాని, వీ రుపేక్షించిరి.

3. వీరిసూత్రములు కొన్ని, చిన్నయసూరి సూత్రములను వివరణప్రాయములు, 'ప్రథమావిభక్త్యంతములకు పరమయిన పరుషములకు గసడదవలు బహుళముగా నాదేశంబు లగును.' (సూ. 77). "తెనుఁగుపదములకంటె బరమయిన సంస్కృతపదంబులయం దుండు కచటతపలు గసడదవలు రావు' (సూ. 78) 'ద్వంద్వసమాసమునందు పూర్వపదాంతస్వరమునకు పరమయిన పరుషములకు గసడదవలు ఆదేశంబు లగును.' (సూ. 79) వ్యాకరణమున సూత్రములు వ్రాయుపద్ధతి యిది కాదు. ఈ సూత్రములకు సమములైన బాలవ్యాకరణసూత్రములను బరిశీలించినపు డిది తెల్లము గాకపోదు.

౪. బాలవ్యాకరణమున చిన్నయసూరి సంధి. ౧౬, ౧౭ సూత్రములలో చెప్పినదానిని వీ రొకేసూత్రమున వచించియున్నారు. 'ద్రుతప్రకృతికముయొక్క అంతనకారమునకు పరముగ వచ్చు పరుషములకు సరళంబులు ఆదేశంబులగు ఆదేశము లయిన సరళములకుముందు నకారమునకు సంశ్లేషమును అనుస్వారాదేశమును, స్వత్వంబును పాక్షికముగ నగును'. (సూ. 83). ఈ సూత్రనిర్మాణమునకును బాలవ్యాకరణసూత్రనిర్మాణమునకును గలభేదము నరయుఁడు.

వీరి సూత్రములకును, సూరిసూత్రములకును గలభేదము నర యుటకు పై యుదాహృతులు చాలును. వ్యర్థపదములు లేక, కంఠస్థము చేయుటకు తగినట్లుగను, నవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిదోషము లెక్కువ లేకుండగను రచియించుట యొక్కసూరికే చెల్లినది. చిన్నయసూరి సంస్కృతవ్యాకరణమర్యాద ననుసరించి వ్రాసినంతమాత్రమున బాల వ్యాకరణమును తీసివేయజాలము. శ్రీ శేషగిరిశాస్త్రిగారు తమ సంధి సూత్రములలో నెచ్చటను సంధికలిపినట్లు కనము, విసంధులే యెక్కువ. (ఉత్తుమీద, గూడ). వ్యాసములలో విసంధి తప్పులే దనుకొనినను, కనీసము సంధిపరిచ్ఛేదముననైన విసంధి విసర్జనీయ మని నా తలపు. తెలుఁగుపదములకు గొన్నిటికి తమిళమూలరూపమున నరయుటకు నీ గ్రంథ ముపయోగించును.

గాధేయచరితమ్ - ప్రథమః సర్గః

శ్రీ దురిశేటి వేంకటరామాచార్యః

(గ్రీష్మసంచికానంతరమ్)

అవిశ్రాంతం రాజకార్యవ్యాపృతేన దివానిశమ్
మానసే నాథ రాజానం రంజయన్ మధు రాగతిః. 61

అవచిక్యే పాండురాణి పత్రాణి శిశిర స్తరా
తత్రైవాయం మధూ రక్తం పల్లవం పర్యధాపయత్. 62

ప్రాహిణో న్మధు రాత్మీయం మిత్రం మలయమారుతమ్
యోఽలం పల్లవితం కర్తుం రాగా త్తరుణయో ర్మనః. 63

యూనాం మన స్వింగితాని విడంబయితుకామయా
జ్యోతిష్మత్యా హి లతయా ధృతా భంగాః పయోముచామ్. 64

ప్రతిద్రుమం ప్రతిలతం పల్లవం సమజాయత
రక్తం పల్లవితం యూనా మివాభినవ మున్మనః. 65

పుష్పవత్యో రజోమత్యో లతా రామా ఇవాఖిలాః
అనుక్షణం విచగతాం మధుపానాం సుఖప్రదాః 66

ఖండితామానసాఖర్వ గర్వనిర్వాపణక్షమమ్
అరవిందం వికసితం యశ స్తస్యేవ భూభృతః. 67
వినాశోకః కుసుమితో యువతీపాదతాడనమ్
ప్రియస్య పాదపతనం వినైవ ముదితా హి సా. 68
చూతం ప్రసూనం ధృతవాన్ రామాయావనయావనమ్
మధునః కలకంఠస్య కలకంఠస్య కారణమ్. 69
నవమల్లీ సుమవ్యాజా ద్ధసంతీ మాం రుషా యుతామ్
ఇతి మత్త్వేవ తరుణీ ప్రణయే నైక్షత ప్రియమ్. 70
నీలోత్పలాని యువతీనయనాని చ రేజిరే
పరస్పరతులాం ప్రాప్య దిదృక్షూణాం మనోహరమ్. 71
శుకైః పికైః శారికై శ్చేందిందిరై రిక్షుధన్వినా
పంచబాణైః సమాయాతః సన్నద్ధో మకరధ్వజః. 72
తథావిధే మధౌ తత్ర యువాన స్తరుణీసఖాః
రమన్తే స్మావినాభావం వనే షూపవనేషు చ. 73
దివి నిర్గతమేఘాయాం చిత్రయా సహితః శశీ
భువి ప్రఫుల్లపుష్పాయాం రేజేఽసౌ మహిపీసఖః. 74
కుముదా న్యక్షిణి పౌరాణాం నిష్కలంకో దివానిశమ్
వికాసయ న్నయం రాజా రరా జాక్షయవృద్ధిమాన్. 74
యథా మధౌ తథా శ్రీమాం త్సహదారః సహప్రజః
సర్వే ష్వృతు ష్వసౌ తం త మార్తవం సుఖ మన్వభూత్ 76
శరదాం శతా న్యనేకాని నయయన్ శత్రుసూదనః
శతం పుత్రా న్నాప రాజా సర్వధాత్మగుణాన్వితాన్. 77
ఇతి శైలోరగరాజ కచ్ఛపదిశాకుంభీంద్రసారే భుజే
చతురంభోనిధిమేఖలాం నదనదీహారాం భువం లాలయన్
తతనీహారపటీరభాసురయశఃపూరై ర్హిమక్ష్మాధర
స్థితసర్వజ్ఞశిరఃకలాం ధవలయన్ రాజా శశాస ప్రజాః. 78

ఇతి

ప్రథమః సర్గః.

బట్టుమూర్తి — మూర్తికవి

శ్రీ వేకుమళ్ల కామేశ్వరరావు, బి. ఏ. బి. ఇడి.,

తెలుఁగు వాఙ్మయములో ప్రఖ్యాతి చెందినకవులలో రామరాజ భూషణుఁ డొకఁడు. అతఁడు ప్రాచీనకవి గాక మధ్యయుగపువాఁడు. అయినను అతనినిగుఱించి కొన్నిసమస్య లున్నవి. అతని బిరుదనామము రామరాజభూషణుఁ డగుటచేత, తలిదండ్రులు పెట్టినపే రేమి ? అదే మొదటిసమస్య. దానికి ముందుగా, అతని స్వస్థల మే మనున దొక ప్రశ్న. అవి యట్లుండగా, మూర్తికవి యనున దతని సొంతపే రనియు, రామరాజభూషణుఁ డనునది బిరు దనియు హేమాహేమీలుగూడ చెప్పుచున్నారు. వీటి నిజానిజములు తీవ్రపరిశోధనను గోరుచున్నవి; త్రివ్వి చూచెదము.

రామరాజభూషణుఁడు వసుచరిత్ర, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యాన ప్రబంధముల కర్త కాగా; మూర్తికవిపేర నరసభూపాలీయ మను కావ్యాలంకారసంగ్రహ మున్నది. అది యొక శాస్త్రకావ్యము.

ఆ పద్యగ్రంథముల గద్యము లిట్లున్నవి—

1. "ఇది శ్రీరామచంద్ర చరణారవిందవందన, పవననందన ప్రసాదసమాసాదిత, సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్య సర్వంకష, చతుర్విధకవితానిర్వాహక, సాహిత్యరసపోషణ, రామరాజభూషణ ప్రణీతంబైన వసుచరిత్రంబునందు"-

2. గద్య మంతయు పై దానివలె నుండి కడపట పుస్తకముపేరు మాత్రము "హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు" అని యున్నది.

3. "ఇది శ్రీ హనుమత్ప్రసాదలబ్ధ, కవితాసార, సారస్వతా లంకార, నిరంకుశప్రతిభాధురంధర, ప్రబంధపఠనరచనాధురంధర, ప్రబంధాంక వేంకటరాయభూషణసుపుత్ర, తిమ్మరాజపౌత్ర, సకలభాషా విశేష, నిరుపమావధాన, శారదామూర్తి, మూర్తిప్రణీతం బైన కావ్యాలంకారసంగ్రహంబును-

ఆ గ్రంథత్రయములోని చారిత్రకాంశములను క్రమముగాఁ బరీక్షించెదము. ఆనాటిచరిత్రను సాకల్యముగా నెఱుఁగకుండ విమర్శకుఁ బూనుకొనుట, మార్గమెఱుగకుండ అడవిలోకి దూరుటవంటిది. కాబట్టి సమకాలచరిత్రను తెలుసుకొనెదము.

1. కృష్ణదేవరాయల కడపటిరోజులు.

దక్షిణహిందూసామ్రాజ్యము కృష్ణదేవరాయల నాఁడు అత్యున్నతదశలో నుండినది. ఆ మహారాజునకు నిద్దఱు కూతుండ్రు, ఒక కుమారుఁడు. కుమారుఁ డైనతిరుమలరాయల వృద్ధిని గుఱించి యామహారాజు కలలుగన్నాఁడు. కాని విధి వేఱుగా నున్నది. ఆ బాలుఁడు పసితనములోనె మరణించినాఁడు. కృష్ణరాయలకు మతిపోయిన ట్లైనది. కొన్నిటిలో ప్రవర్తించకూడని విధముగా ప్రవర్తించినాఁడు.

అతని పెద్దకుమార్తె యైన తిరుమలాంబ ఆర్వీటిరామరాయల భార్య. అతఁడే అళియరామరాయలు. అతనివయస్సెంత ? అతనికి 1565 నాటికి తొంబదియారు సంవత్సరము లని యొకసిద్ధాంతము. అప్పటికి నాతనిజన్మ క్రీ. శ. 1469 యగును. కృష్ణదేవరాయల జననము క్రీ. శ. 1487 అని కొందఱ అనుచున్నారు. కాబట్టి మామగారి కంటె అల్లుఁడు పెద్దవాఁ డగును. అది సబబుగా గనఁబడదు కదా! 1565 నాటి తళ్లికోటయుద్ధములో రామరాజు మరణించెను. అప్పటికి అతనివయస్సు 65 అని భావించినయెడల, అతని జననము క్రీ. శ. 1500 అగును. అతనికంటె చిన్నవాఁడు అతనితమ్ముఁడు తిరుమలరాయలు. అతనిజన్మ క్రీ. శ. 1505 అని తలప వచ్చును. కృష్ణరాయల రెండవ కుమార్తె పేరు కృష్ణాంబ. ఆమెయొక్క భర్త మట్లవరదరాజు.

రామరాజు తమ్ముఁ డైనతిరుమలదేవరాయఁడె రామరాజభూషణుఁడు రచించిన వసుచరిత్ర ప్రబంధమునకు కృతిపతి.

విజయనగరసామ్రాజ్యవిచ్ఛిన్నకరశక్తులు కొన్ని కృష్ణదేవరాయనికాలములోనె తల లెత్తినవి. అది బహువిచారకరము. ఆనాటి [1]కొన్ని శాసనములలోని ప్రశస్తులను జూచెదము. (శకసంఖ్యకు ప్రక్కనె క్రీస్తుశక సంఖ్యనుగూడ తెలియజేసినాను.)

1. ...స్వస్తిశ్రీ...శక 1448 (క్రీ. శ. 1526) ...శ్రీ మద్రాజాధిరాజ, రాజకంఠీరవ, రాజకందర్ప, మహారాజాధిరాజపరమేశ్వర రాజపూజితు లగు మహారాజశ్రీ రామరాజయ్యగారు విజయనగర సింహాసనమున పృథ్వీసామ్రాజ్యము చేయుచుండగాను...

2. స్వస్తిశ్రీ శక 1446 (క్రీ. శ. 1524)...శ్రీమాన్ మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర, శ్రీవీరభుజబలప్రతాపగజపతి, అశ్వపతిభాడ శ్రీకృష్ణదేవమహారాయ ఉదరాబ్ధిచంద్ర శ్రీ తిరుమలదేవమహారాయన...

3. [2]అచ్యుతదేవమహారాయలువారు విజయనగరమందు వజ్రసింహాసనారూఢులై......

పై వారి శాసనములు మఱికొన్నిగూడ నల్లై యున్నవి. తిరుమలుని శాసనము మఱియొకటి ఆ సంవత్సరముదె యున్నది. అచ్యుతుని క్రీ. శ. 1528, 1529 నాటివి యున్నవి.

పైనఁ జూపిన అళియరామరాయల, తిరుమలదేవరాయల, అచ్యుతరాయల శాసనములను జూచి చరిత్రపరిశోధకులు, కృష్ణదేవరాయలు మరణించియుండుటచేత, వారు మహారాజులైరని తలచుచు, కృష్ణదేవరాయలయొక్క మరికొన్ని శాసనములను బరిశీలించి, ఇంకను

1. కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారి లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి (1923) పుటలు 49,50 (ఆ వ్యాసము చాలవఱకు ఆంధ్రకవి తరంగిణి సం 7 పు 173-179 లో పునర్ముద్రితము.)

2. బిరుదుగల శాసనభాగము చెడిపోయినది. అయితే మరికొన్ని శాసనములును, లక్ష్మణరావుగారి యభిప్రాయముతో నేకీభవించు వ్యాసము ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలి భా 1 పుట 58 లో నున్నది.

అతఁడు బ్రతికే యున్నాఁడని విశ్వసించుచున్నారు. అట్లు రాజధానిలో బహు మహారాజులును, చక్రవర్తులును బయలుదేరిరి. వీరికి నెవ్వరు పట్టాభిషేకము చేసిరి? అవి అక్రమశక్తులు మాత్రమె. కాఁబట్టి బిరుదములను జూచి చెప్పలేనిదుస్థితి యేర్పడినది. అట్లు కృష్ణరాయలనాడె బహునాయకత్వము మొలకెత్తినది. పోనుపోను అది ముదిరి సామ్రాజ్యాలయము నెట్లు నాశనము చేసినదో క్రమముగా జూచెదము.

ఆర్వీటి అళియరామరాయలకు మొదటినుండియు పెనుగొండయె పట్టుగొమ్మ. అతఁడు పెనుగొండకు రాజని 1526 నాటి[3] యొక శాసనములోఁ జెప్పబడినది.

2. సామ్రాజ్య జీర్ణదశ

కృష్ణదేవరాయని యనంతరము అచ్యుతదేవరాయలు (క్రీ. శ. 1530–42) సామ్రాజ్య పరిపాలకుఁడాయెను. అతఁడు వివేకశూన్యుఁడు. విజాపురము సుల్తానైన ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ షాహా 1531 లో రాయచూరు, ముద్గలుకోటలను వశపఱచుకొన్నాడు. అంతేకాక అచ్యుతరాయలే తనరాజ్యములోని యంతఃకలహములను అడ్డగించుటకోసము. ఆదిల్ షాహా సాయమును గోరి, అతనికి గొప్ప బహుమానముల నిచ్చెను. గోల్కొండనవాబైన కులీకుతుబ్ షా కొండవీటిని జయించినాడు. ఇస్మాయిల్ యొక్క కొడుకైన ఇబ్రాహిం ఆదిల్ షాహా హోసపేటను (నాగలాపురము) నాశనముచేసి, విజయనగరముమీదికి దండెత్తగా (1535–36), అచ్యుతరాయలు అతనికి పెద్దలంచమిచ్చెను. కాని యతఁడు వదలక ఆదోనికోటను జయించెను. అంతట రామరాయలు ఆదోనిని విడిపించుటకోసము తన తమ్ముఁడైన వెంకటాద్రినిఁ బంపెను. [4]కాని యతఁడు ఓడిపోయి తిరిగి వచ్చినాడు. అట్టి పరిస్థితులలో శత్రువులు పెనుగొండ, గుత్తి, కర్నూలులనుగూడ నాక్రమించుకొనిరి.

---

3. ఆంధ్రకవి తరంగిణి (చాగంటి శేషయ్యగారు రచించినది) సం 7-179.
4. ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకమండలి సం 17-187

అచ్యుతరాయలు నిర్వీర్యుఁడై యుండగా రాజధానిలో రెండు కక్షలు బయలుదేరినవి. అతని బావమఱదియైన సలకము చినతిమ్మయ్యది ఒకటి. అళియరామరాజుది రెండవది. వారిద్దఱును ఎత్తుపైయెత్తు వేయుచుండిరి. ఇది అంతరంగికాశాంతి.

పడమటితీరముననున్న పోర్చుగీసువారు వర్తకముకోసము కోటలను గట్టుకొనిరి. తిరుపతిలోని ఖజానాను కొల్లగొట్టుటకోసము నౌకాదళమును తయారుచేసిరి. (క్రీ. శ. 1545). కాని కారణాంతరములవల్ల నది కొనసాగలేదు. దానికి బదులుగా కొన్ని దేవాలయములను కొల్లగొట్టి ధ్వంసముచేసిరి.

విజయనగరసంస్థానము కడు హీనస్థితిలో నుండినది. అంతశ్శత్రువులు, బహిశ్శత్రువులు మిక్కుటమైనారు. రాజధానిలో నందఱును గొప్పరాజులే. రాజాస్థానము ఆడమళయాళముగా నుండినది. భోగస్త్రీలు, వారి యాటపాటలు, అవినీతి విచ్చలవిడిగా నుండినవి.[5] అచ్యుతరాయల అంతఃపురములో యేబదివేలమంది పరిచారకులు. అతని భార్యలు అయిదువందలమంది! ఇంకను అనేకరకములైన ఆడపటాలమున్నది! పరిపాలకులలో శైవభక్తి తగ్గి వైష్ణవము ముదిరినది. కవులకు ఆత్మగౌరవము పూజ్యమైనది. కొందఱు కవులకు నామధారణమవసరమైనది. ఆనాటి హీనదశను తలచుకొని [5a]బైచరాజు వెంటనాథుఁడిట్లు విలపించినాడు-

ఆ. వె. వెల్లివిరిసె పెంటివిద్యలు; మగవిద్య
లడుగువట్టి, క్రిందువడిరి బుధులు;
హీనజాతి పురుషులెచ్చిరి; యాచింప
బోవు టెట్లు నేటి భూమిపతుల ? (పంచతంత్రము 2-132)

5. మహమ్మదీయ మహాయుగము (కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు) పుట 388.

5ఏ. వెంకటనాథకవి 1550-60 మధ్య పంచతంత్రకావ్యము నిర్మించినాడని చిలుకూరి నారాయణరావుగారి యభిప్రాయము (భారతి 1941 జూన్. పు 630). కాని యతఁడు ఇంకను పూర్వుఁడని చెప్పెడి యైతిహ్యములున్నవి.

అళియరామరాయలు సామ్రాజ్యము నుద్ధరింపఁ బద్ధకంకణుఁడైనాఁడు. అతని సామ్రాజ్యోద్ధరణను తెలుసికొనవలసియున్నది.

విజయనగరరాజ్యము దుర్గతియట్లుండగా [6]"తళ్ళికోటయుద్ధమునకు (క్రీ. శ. 1565) ముందుఁ గర్ణాటకరాజ్యము క్షీణింపలేదు, పునరుద్ధరణమేల?" అని వఝ్ఝల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు ప్రశ్నించుచున్నారు. అట్టి దురభిప్రాయమె విమర్శకులను తప్పుదారి పట్టించినది; వసుచరిత్ర గ్రంథరచనాకాల నిర్ణయమును చెడగొట్టినది.

3. ఉద్ధరణ ప్రారంభము

1542 లో అచ్యుతదేవరాయలు మరణించి సుఖపడినాఁడు. అతని కుమారుఁడు వెంకటాద్రి పసివాఁడు. అతని మేనమామ సలకము చిన తిమ్మరాజు ఆ పసిబాలుని తొలగించి, సింహాసనము నాక్రమించుకొనఁ దలపెట్టినాఁడు. కాని ఆ బిడ్డని తల్లియు, చిన తిమ్మరాజు సోదరియు నగు వరదాంబ యా దౌష్ట్యమున కంగీకరింపలేదు. ఆమె బిజాపురపు సుల్తాన్ యొక్క సహాయమును కోరినది. రాజధానిలో నమ్మకస్తులు లేరని కాఁబోలు ఆమె యూహ. అయితే సుల్తాన్ సేనలను చిన తిమ్మరాజు ఎదిరించి, యోడించినాఁడు. సింహాసనము నధిష్ఠించినాఁడు. పిమ్మట మేనల్లుని తుదముట్టించినాఁడు ! అతిఘోరము !

అట్లు అసలు హక్కుదారుఁడు అంతరించగా, అళియరామరాజు తన హక్కును ప్రకటింపఁదలచుకొన్నాఁడు. తన పట్టాభిషేకమును గోరి కార్యరంగములోకి దూకినాఁడు. దానిలో చిక్కులు బోధపడినవి.

పెనుగొండ, ఆదవాని, గుత్తి మొదలైన దుర్గములు నవాబుల చేతులలో నున్నవి. విజయనగరములోని పరిస్థితులు విషమించితే, రామరాజునకు పారిపోవుటకొక రక్షణస్థాన ముండవలెను. తనకు అది

6. వసుచరిత్ర విమర్శనము (వఝ్ఝల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రులుగారు వ్రాసినది) 1915, పుట 118.

వేఱుకు ఆశ్రియముగా నుండిన పెనుగొండ ప్రిహితఖాన్ అనువాని చేతులలో నున్నది. దానిని విడిపింపవలెను. ఆ ఖాన్‌ను అక్కడినుండి తరమగొట్టవలెను. రామరాజు, తన సోదరుల సహాయముతో పెనుగొండ, ఆదవానిదుర్గముల నెదిరించి వశపఱచుకొన్నాడు. అట్టితయారీ సలకము చినతిమ్మయతో యుద్ధము కొసమె. అయితే సలకము నెదిరించుట ముందా లేక పై కోటలను విడిపించుట ముందా యను చర్చ లేకపోలేదు. ఆనాటి కవులు అప్పటి ఘటనల నెట్లు వర్ణించిరో చూచెదము.

అందుగుల వెంకయకవి (క్రీ. శ. 1630) రామరాజీయమను నరపతివిజయప్రిబంధములో నిట్లు వ్రిసినాడు.

గీ. అవని నిలువలెఁ బుత్రిపౌత్రాభివృద్ధి
రహిని వర్ధిల్లు తిరుమల రాయ వేంక
టాద్రి రాజానుజద్వయు మధికభక్తి
గొలువ నళిరామ భూపాలుఁ డలరుమిగుల.

(ప. 27ర)

గీ. సకలవిభు తిమ్మరాజుసేనలను దుృంచి
గుత్తిఁబెనుకొండ, మఱి గండికోట, గంద
నోలుపుర, మాదవని నవలగెలిచి,
తొలుదొలుత రామనృపు దోర్బలము మెఱసె. (ప 278)

రామరాజునకు 'పెనుగొండ దుర్గసాధకుఁడు', 'ఆదవేని దుర్గపహార. కుఁడు'ను బిరుదులున్నవని యీ గ్రంథములోఁ దెలుపఁబడినది గుత్తిదుర్గములో సదాశివరాయలు బంధింపబడియుండగా, రామరాయ లాతనిని విడిపించి, తనవెంటఁ బెట్టుకొన్నాడు.

వసుచరిత్రి కర్త రచన శ్లేషతోఁ గూడినది. అట్టి రచనలో నన్నిదుర్గముల పేర్లిముడవు. కాఁబట్టి యతఁడు పెనుగొండ, ఆదవని విజయములను మాత్రిమె యిట్లు తెలిపినాడు-

సీ. పట్టాభిషేక విపర్యయంబునఁ బోరిలు
వెడలిప్రియానుజుల్ వెంటగొలువఁ
జిత్రకూటాభిఖ్యఁ జెలఁగుపెన్గొండ, సాం
ద్రహరి ద్విపేంద్రనాదవనిజెంది,
ఖలజనస్థానవాసుల బల్విరవధించి
మహిను సకలఖరస్మయమడంచి (ఆ 1-43).

రాముని యర్థమును విడిచి రామరాజు పరమైన యర్థమును జూడ వలసియున్నది. రామరాజు తాను దలపెట్టిన తన పట్టాభిషేకము విఫల మైనది. సోదరులతోఁ గూడి పెనుగొండ, ఆదవానిదుర్గములఁ గెల్చు కొన్నాడు. ఖలులస్థానము ఆనాటి విజయనగరము. సకలము వాని పక్షమున నున్నవారు ఖలులు. చిన తిమ్మయ్యను ధ్వంసము చేసినారు.

రామరాజు రంగపరాజకవి 1550 ప్రాంతములో సాంబో పాఖ్యానప్రబంధమును రచించినాడు. దానిలో అళియరామరాజు-

మ, మహినెవ్వారెన సల్కరాజు చిన తిమ్మక్ష్మాపకంఠారుణాం
బుహావిశ్చర్వణ తర్పితాసిశిఖం, • • •
గర్ణాటకైశ్వర్య నిర్వహణారార్య భుజధ్వజాయుధపరీ
వారుండు రామప్పకున్.

అని స్తుతింపఁబడినాడు.

6a రత్నాకర గోపాలకవి (క్రీ. శ. 1550 ప్రాంతము.)

6b క్లాగంధికాప్రసవాపహరణమను ద్విపదకావ్యమును సృష్టించి రావెల్ల రెండవలింగకవి తండ్రియైన అయ్యపనాయకుఁడు అళియరామ రాయని తలలోని మానికమట ! లింగన "పెనుగొండకు దోవలు

6ఏ. కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారు ఆ. సా. ప. ప. సం 25-6 లో సౌగంధికా ప్రసవాపహరణము, ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకమండలి సం 10 పు 222-224 నను వ్యాస ములు వ్రాసిరి.

6బి. అదే పేరుగల సంస్కృతగ్రంథమొకటి విశ్వనాథునిచే రచింపఁబడినది. ఆ. సా. ప. ప. సం 25-255.

చూపినవాడు; ఆదవాని దుర్గాపహరణుఁడు". అట్లు తండ్రి కొడుకులు యుద్ధములలో సాయపడినారు.

రామరాయలు అంతటితో నూరుకొనక, తన సోదరుఁడైన దిరుమలరాయనికి పెనుగొండలో (1542-43) పట్టాభిషేక మొనర్చి నాడు. వాని కుమారుఁడైన శ్రీరంగరాయలు యువరాజైనాడు (వసు ఆ 1-77). అది ప్రధానముగా రాజకీయతంత్రము. సలకము చిన తిమ్మయ్య ముఖ్యపట్టణములో సింహాసనాసీనుఁడు కాగా, రామరా యలు పోటిప్రభుత్వము స్థాపించినట్లుగా తిరుమలరాయనికి పట్టాభి షేకము చేసినాడు. (ఆ 1-52). దానిని స్థానికపట్టాభిషేకముగానైనను భావించి సంతోషింపవచ్చును. అవసరమైన సహాయము పెనుగొండ నుండి పొందవచ్చును. అదంతయు ముందు జరుగబోయెడి కార్యము నకు పూర్వరంగము.

రామరాజు తన బలగముయొక్క సాయమును గోరినాడు. విజయనగరమును చేరుకొన్నాడు. సలకము వానిమీద ధ్వజమెత్తి, హతమార్చినాడు. అట్లు రామరాజు జయము పొందినాడు. కాని సింహాసనముమీద ఆశను విడిచినాడు. సదాశివరాయలను గూర్చుండఁ బెట్టినాడు. తాను జీవితాంతము వఱకునుమహాప్రధాని, నియంతపద వులను మాత్రమె చేఁబట్టినాడు. ఆనాటి కవుల వాగ్ధోరణి నిఁ జూచెదము-

నరసభూపాలీయకవి-

సీ. ఖలునతిద్రోహి సల్కయతిమ్మనిహరించి,
సకలకర్ణాటదేశంబు నిలిపె

♦ ♦ ♦

గీ. అవనియంతయు రామరాజ్యంబు సేసె

♦ ♦ ♦

భూమి నొకరాజ మాత్రుండె రామవిభుఁడు

(నరస ఆ 1-82)

క్రీ. శ. 1550 ప్రాంతములో పద్యభాగవతమును వ్రాసిన దోనూరి కోనేరుకవి—

ఉ...... విద్యాపురియందు జాలఘనుఁడయ్యె సదాశివరాజ్య సం
స్థాపకుఁడై సిరంగ వసుధావరు రామనరేంద్రుఁడున్నతిన్.

అని పలికినాడు. ఇప్పుడు మఱియొక ముఖ్యప్రశ్ననుఁ జూచెదము.

4. పేరు

కొందఱు విమర్శకులు తిరుమలరాయని పేరులోని భేదమును పెద్దదిచేసి, కాలనిర్ణయమున కదియొక సాధనమనుకొనుచున్నారు. నరసభూపాలీయకవి తిరుమలరాయనిని ఎఱతిమ్మరాజు (నరస 1-84) అని పేర్కొన్నాడు. అట్లె సాంబోపాఖ్యానకవి యాతనిని "గుత్తెఱ తిమ్మరాజన్నాడు. తిరుమలరాయఁడు సింహాసనారూఢుఁడుగాక పూర్వము ఎఱతిమ్మరాజుగానుండి, సింహాసన మెక్కినపిదప తిరుమలరాయ నామధారియైనాడని [6]కొందఱు భ్రమపడి, రాయలు అను పదము కాలనిర్ణయమున కనుకూలముగా నున్నదని సంతోషపడుచున్నారు. అది వ్యర్థము. మహాఘనుఁడైన అళియరామరాజులు 'రామప్ప' యనియె సాంబోపాఖ్యానములోఁ బిలువఁబడియుండుటను మనము చూచితిమికదా! కాఁబట్టి పేరు కాలనిర్ణయమునకు తోడ్పడుట లేదు. వారి వంశములో తిమ్మరాజు లిద్దఱున్నారు, ఒకఁడు నల్లతిమ్మరాజు, మఱియొకఁడు ఎఱ్ఱతిమ్మరాజు. కవులు ఆ పేర్లను ఇష్టమువచ్చినట్లుగా వాడుచుండిరి. అంతే.

౫. పట్టాభిషేకము

తిరుమలరాయనికి నెప్పుడు పట్టాభిషేకమైనది యనునది బహు ముఖ్యమైన ప్రశ్న. దానిమీద నాధారపడియె విమర్శకులు వసుచరిత్ర రచనాకాలమును నిర్ణయించుచున్నారు. తిరుమలరాయనికి పట్టాభిషేక

6సి. ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకమండలి సం 8-3 పు 243.

మైనట్లుగా వసుచరిత్రకారుఁడు వ్రాసినాడు. (ఆ 1-62). అయితే అది యెప్పుడు? రామరాజు పెనుగొండను జయించినవెంటనె రాజకీయపు టెత్తుగా 1543 లో తన తమ్మునికి పెనుగొండయందె పట్టాభిషేకము గావించినాడు. సదా శివరాయలు సామ్రాజ్యమునకు చక్రవర్తి కదా!

వసుచరిత్రలోని పై పద్యమునందు, తళ్ళికోట (1565) యుద్ధానంతరము తిరుమలరాయలు విజయనగరరాజ్యమున కంతకును పట్టాభిషేకము చేసుకొన్నాడని కొందఱు విమర్శకులు వాదించుచున్నారు. అది నిజమా? ఆ యుద్ధమునకు పిమ్మట తిరుమలరాయఁడు సదాశివరాయలను వెంటబెట్టుకొనియె తిరుగుచుండెను. సదాశివరాయలు చక్రవర్తియని యెల్లరెఱుఁగుదురు. ఇంక తిరుమలరాయని కేమి పట్టాభిషేకము? సదాశివరాయల మరణమునకుఁ బిమ్మట తిరుమలరాయలు విజయనగర రాజ్యాధిపతి యయ్యెనని యెవ్వరైన వాదనకుఁ బూనుకొనవచ్చును. కాని దానికిగూడ నొకపెద్ద యభ్యంతరమున్నది. సదాశివరాయలు క్రీ. శ. 1586 దాక బ్రతికియున్నట్లు [7]శాసనములున్నవి. తిరుమలరాయఁడు క్రీ. శ. 1575 నాటికె మరణించినట్లుగాఁ గనబడుచున్నది. కాబట్టి అట్టి యవకాశముగూడ లేదు. అందుచేత తిరుమలరాయని స్థానికపట్టాభిషేకము 1543 లోనె జరిగినదని నిశ్చయమగుచున్నది.

6. జీర్ణోద్ధరణము

అళియరామరాయలు రాజ్యములో గొంత స్థిమితిని స్థాపించినాడు. ఇంక బహిశ్శత్రువుల నెదుర్కొనవలెను.

1543 లో అతఁడు, విజాపురసుల్తానును వశపఱచుగొన్న ముదిగల్లు, రాచూరుదుర్గములను గెల్చుకొన్నాడు.

అతని సోదరుఁడగు వెంకటాద్రి అదే రాజ్యములోనిదగు కృష్ణాతుంగభద్రల మధ్యదగు అంతర్వేదిని వశపఱచుకొన్నాడు.[8]

7. ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా 4-273 (వసుచరిత్ర విమర్శనము పుట 133).
8. జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము (దుంమూరి ఈశ్వరదత్తుకృతము 1927) పు 200.

సీ. పదిలుఁడై రాచూరుముదగల్లు గప్పంబు
సేయఁగాంచ, సపాదసీమ నిలిపె

♦ ♦ ♦

గీ. ....రామవిభుఁడు,

(నరసభూపాలీయము ఆ 1-82)

రామరాజు, అతని బృందము గలిసి నవాబుల బలమును గౌతమియవతలకు (వసు. ఆ 1-54) గెంటివేసినారు.

తిరుమలరాయల కొడుకైన శ్రీరంగరాజు చాల సహాయపడినాడు. అతఁడు కుంతల, లాట, వత్స, కాంచి, అంగ దేశములను (వసు. 1-73) జయించినాడు. మఱియొక కొడుకైన రామనృపాలుఁడు శ్రీరంగపట్టణమును (వసు. 1-77) జయించినాడు. ఇంకొక పుత్రుఁడైన వెంకటరాయలు (వసు 1-81) చంద్రగిరికోట రక్షణకు నియమింపఁబడినాడు. అప్పటి తిరుమలరాయలయొక్క యుచ్చదశ (వసు 1-15) యెట్లు వర్ణింపఁబడినది- గజపతిగజములను, అశ్వపతి అశ్వములను, నావాడపతి గండపెండేరములను, పాండ్యరాజు బంగారును కానుకలుగా సమర్పించిరి. ఆ దివ్యదశయంతయు తల్లికోటయుద్ధమునకు పూర్వదశయని చెప్పకయె చెప్పుచున్నది. అట్టి గుర్తింపు బహుముఖ్యము. రామరాయల యుచ్చదశయే తిరుమలరాయల యుచ్చదశకదా !

నాశనోన్ముఖముగా నడిచిన కర్ణాటసామ్రాజ్యమును రామరాజు-

తే. గీ. అనఘతర పార్థివేందిక నధిగమించి
సాధుకర్ణాటవిభవ సంస్థాపనము

(వసు. 1-43)

చేసినాడు. 'సకలకర్ణాటకరక్షాధురంధరుఁడు రామవిభుఁడు' (హ. న. 1-53) అయినాడు. అట్లు అతఁడు జీర్ణింపనున్న రాజ్యమును రక్షించి,

జీర్ణకర్ణాటసామ్రాజ్యోద్ధారకుఁ డనిపించుకొన్నాఁడు. ఆబిరుదునే అతని తమ్ముఁడైన తిరుమలరాయఁడు గూడ- జీర్ణకర్ణాటలక్ష్మీపునస్సృష్టి (వసు 1-13) కర్త, అఖిలకర్ణాటరాజ్యపునరుజ్జీవనుఁడు (వసు 1-14), కర్ణాటకాంధ్రధరణీపునరుద్ధారి (వసు 1-90) అనియు తగిలించు కొన్నాఁడు. అది అతనితోఁ బోలేదు. అతని కుమారుఁడు రంగరాయ లను గుఱించి యిట్లు చెప్పఁబడినది-

తే. జీర్ణకర్ణాట భూపునర్జీవనుండు
రమ్యగుణశాలి, (శ్రీరంగరాయమౌళి.)రామరాజీయమున 244)

అది వంశపారంపర్యముగా వచ్చుచున్న బిరుదుమాత్రమె. అట్లు గ్రహింపకున్నచో, సత్యము మఱుగునపడిపోయి, కాలము విష యమై మోసపోయెదము. ఉదాహరణగా మఱియొక బిరుదును గుఱించి చూచెదము. చంద్రగిరిని పాలించుచున్న వెంకటరాయలకు[9] (1605) సకల హిందూరాజ్య సార్వభౌమయను బిరుదున్నది. పోచి రాజు నరసరాజు హిందూరాజ్యసంస్థాపకుఁడు. (నరస. 5-243) అట్టివి వెనుకటివారినుండి వచ్చుచున్న బిరుదులు మాత్రమె. ఈ బిరుదులలో మరియొక రకముగూడ నున్నది. ప్రధాన పరిపాలకుని బిరుదములను గొన్నిటిని సామంతులు ధరించు సంప్రదాయముగూడ నున్నది. ప్రధానపాలకుఁడైన సదాశివరాయలు చక్రవర్తికదా ! అతని బిరుదు లనుగూడ తిరుమలరాయఁడు స్వేచ్ఛగా తగిలించుకొన్నాఁడు-

వీరప్రతాపరాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర
......తిరుమలరాయశౌరి (వసు 1-13)
చాళుక్యనారాయణాంక (వసు 1-13)
వీరప్రతాప రాజాధిరాజ, రాజదేవేంద్ర,
తిరుమలరాయచంద్ర (వసు 1-62)
మన్నెవిభాళ (వసు 1-87).

(అట్టి బిరుదములెకొన్నిటిని నరసభూపాలీయములోగూడ జూచెదము)

---

9. శాసనపద్యమంజరి, 2 వ. భా. (ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు) పు 109.

అటువంటి బిరుదములను జూచి ఆరాజు సర్వస్వతంత్రుఁడనికాని, నిజముగా రాజాధిరాజనికాని, మోసపోరాదు. అట్లు మోసపోయినచో, కాలము విషయమైకూడ మోసపోయెదము. అట్టి బిరుదధారణ, వారికి కేంద్రపాలకుని మీఁదగల నిరాదరణను తెలుపుటయేకాక, దేశములో ఎవరికి వారే పెద్దలమని భావించుచుండి, సామ్రాజ్య విధ్వంసమునకు దారితీసిరని విశదముచేయును. ఆ బిరుదములను గుఱించి వజ్ఝలవారు–[10]"శాసనములలోని బిరుదములు కొన్ని విజయనగరరాజులకుఁ బరంపర్యాగతములును, మఱికొన్ని యళియరామరాజు వంశము వారికిఁ గులక్రమాగతములును నయి యున్నవనుటకు వీరిలో నెవరిని నిర్ణయించినను నీబిరుదులనే యుపయోగించుటయె నిదర్శనము. ఇట్లె కర్ణాటదానశాసనములలోని "వీరప్రతాప రాజాధిరాజ పరమేశ్వరాది బిరుదములును వీరికిఁ బారంపర్యాగతములని గ్రహింపవలసియున్నది" అని స్పష్టపఱచినారు.

తళ్ళికోటయుద్ధసందర్భముగా నీక్రింది రాజకీయకారణములు గనఁబడుచున్నవి. రాయని కాలమున మంత్రిమండలి యేర్పాటున్నట్లుగా కానవచ్చుట లేదు. అతడు నియంతయై వ్యవహరించెను. నవాబులు కలిసి తనమీఁదికి దండెత్తువఱకు నూరకొనక, వారిలో కృతఘ్నుల నొకరిద్దరిని మొదటనె ధ్వంసముచేసి యుండవలసినది. తళ్ళికోటయుద్ధములో హిందువులు పిరికిపందలవలె వెనుకకు పరుగిడి తమ యోటమిని కొనితెచ్చుకొనిరి. [11]విజయనగరరాజులు విజయనగరకోటలోనికి వచ్చి, గవనులను బంధించికూర్చున్నను, నవాబులసేనలు నెలలకొలది వ్యర్థముగా ముట్టడించి, వెనుదిరిగి బోయియుందురు. విజయనగరకోటకు చేరినపిమ్మట తిరుమలరాయఁడు సైన్యములనుకూడ దీసుకొని, శత్రువుల నెదిరింపక, ధనమును మోసుకొని, పెనుగొండకు పారిపోవుటచేత, సామ్రాజ్యపునరుద్ధరణావకాశమును శాశ్వతముగాఁ బోగొట్టుకొన్నాడు. (సశేషము)

---

10. వసుచరిత్ర విమర్శనము (1915) పు 134.

11. విజయనగరచరిత్ర (ఆంగ్లము) బెంగుళూరు సూర్యనారాయణరాయ కృతము 1905 పుట 315 లో అధస్సూచిక.

తా పో ప శ మ న ము

విద్వాన్, శ్రీ గున్నేపల్లి అక్షయలింగకవి.

ఉ. ఏమని చెప్పనేర్తు హృదయేశ్వర! నా యవమానగాథ, నిం
కేమెయి నోర్తు డెందము దహించు మదీయవిషాదవహ్ని, నీ
పై మరు లుప్పతిల్లఁగ సభాస్థలి నెట్లొ నటించి నిర్జర
స్వామిప్రశంస లంది నిజసౌధముఁ జేరితి నంత నయ్యెడన్. 1

సీ. వనజాక్షి యొకతె సంపఁగినూనెఁ దలయంటి
తడియార్చి దువ్వి క్రొమ్ముడి ఘటించె
జిలుఁగువల్వలను గైసేసి యొక్కపొలంతి
కస్తూరికాతిలకమును దీర్చె
మగువ యొక్కతె మేన మంచిగంద మలంది
మినుకుఁగాటుక వాలుఁగనుల దిద్దె
చెలి యోర్తు రత్నభూషల నలంకృతి సల్పి
హారుముంజిముత్యాలసరు లమర్చె

గీ. త్వరితగతి నివ్విధమ్మునఁ దరుణులెల్ల
మున్నె మామకాభీప్సితమ్మును గ్రహించి
విపులసౌందర్యవతిని గావింప నపుడు
ప్రియసఖిని గూడి నినుఁ జేరఁ బయనమైతి. 2

మ. అలకాపట్టణరమ్యహర్మ్యమున గాఢాశ్లేషసౌఖ్యోన్నతా
కలితుం జేయుకుతూహలమ్మునను మార్గన్యస్తవైరుధ్యమున్
దలపన్ సుంతయు నంతఁ గొంతవడికిన్ ధౌతాచలప్రాంతమం
దల లంకానగరాధినాయకుని సైన్యమ్మున్ విలోకించితిన్. 3

ఉ. దానవు; లాహవప్రియులు ధర్మవిదూరులు కాముకుల్ శఠుల్
కానఁ దదీయసేన కెడఁగాఁ జన శ్రేయ మటంచు నెంచి, నం
దానది కవ్వలం దరులతాసుమశోభితమైన సుందరో
ద్యానవనమ్ముఁ జేరుటయు నందలిదృశ్యము లింపు నింపఁగన్. 4

కం. పులి పొంచియున్న పొదలోఁ
దెలియక చొరబాఱుహరిణి తెఱఁగున నకటా ?
ఖలుఁడు దశాస్యుఁడు గల య
య్యెలదోటం జొచ్చి మిగుల నెల్లిద మైతిన్. 5

ఉ. అవ్వని నిర్గమించుసమయమ్మున రావణుఁ డేగుదెంచి నీ
వెవ్వ తె; వెవ్వనిం గలియ; నెచ్చటి కేగెదు? నీరజాస్య! నీ
జవ్వన; మంగసౌష్ఠవము చక్కనిరూపవిలాసవై ఖరుల్
నవ్వులపాలు సేయక కళానిలయున్ ననుఁ గూడరాదటే! 6

గీ. హరిహరాదులనేనియు సరకుగొనని
శౌర్యగుణధుర్యుఁడను నాకు సాటి యెవరు ?
రావణుం డండ్రు సకలరక్షోవిభుండ
సమ్మతింపవె నాపొందు జలజనయన ! 7

గీ. నిండుజాబిల్లి పండువెన్నెలలు నింప
మలయపవనుండు కమ్మతావులు ఘటింప
మారుబారికిఁ జిక్కితి మనుపఁగదవె!
సందియంబేల ననుఁ గూడ సుందరాంగి ! 8

కం. అని కేలువట్టి నిలిపినఁ
గను లశ్రులుగ్రమ్మ, మేను గడగడవడఁకన్
మన మెరియఁగ గొంతవడికి
ననునయమున నిట్టు లంటి వసురాధిపుతోన్. 9

కం. రంభ యనుదాన మరునిసరంభమునకు
వశ్యులై యిట్లు మాటాడ భావ్యమగునె ?
మీకుఁ గోడల నగుదు క్షమింపుఁ డయ్య !
మాననీయులు మీకోర్కి మానుఁ డనిన. 10

కం. అకటా వికటపుమాటల
నెకసక్కెపువావు లెంచి యింతిరో? నన్నుం
గికురింతువటే? నా సుతు
నకు సతి వౌదువటె? జగము నవ్వదె? విన్నన్. 11

కం. అని నన్నుఁ బరిహసింపఁగ
ధనదుఁడు మాయన్న యతనితనయుఁడు మాకుం
దనయుఁడు నలకూబరుఁ డ
య్యనఘునిసతి నౌటఁ గోడ లగుదును గాదే! 12

చం. పరమపవిత్రమై వెలయు బ్రహ్మకులాన జనించి, ధర్మవి
స్ఫురితము లైనవేదముల పోడిమి నెల్ల గ్రహించి సత్క్రియా
పరతఁ బ్రసిద్ధి గాంచు మిమువంటి గుణాఢ్యులె వావి దప్పినన్
దురితమతుల్ జగమ్మున వధూహితతత్పరులై చరింతురే ? 13

కం. ఇత్తఱి భవత్తనూభవు
చిత్త మెలర్పంగఁ జనుదు సెలవిండు కృపా
యత్తమతి నంచు వేడిన
నత్తులువ సహింప కిట్టు లనియెం బెలుచన్. 14

ఉ. అన్నయుఁ దమ్ముఁడున్ మఱియు నల్లుఁడు మామయు నేమికావలెన్
జన్నము చేసియుండునెడ, సంగరరంగమునం బరాక్రమా
భ్యున్నతిఁ జూపి త్రెళ్లునెడఁ బుత్త్రుఁడుఁ దండ్రియు నేమికావలెన్
పన్నిద వేల? యిట్టిపెడవావులు నన్నుఁ జలింపఁ జేయునే ? 15

కం. అని పలికి నన్ను సాహస
మున నొకపొదరింటఁ జేర్చి భోగింపఁగ న
ద్దనుజాధము మొఱకుఁదనము
గనియును జీవింతు నెట్టికర్మఫలంబో ? 16

ఆ. వె. వానివలన ముప్పు వాటిల్లుటకు మున్నె
మిత్తిమొగమునందుఁ జొత్తు నన్నుఁ

గమలభవుఁ, డమర్త్యకాంతగాఁ సృజియించె
విధివిధాన మనుభవింపవలదె ? 17

కం. నగభేదిపట్టణముపైఁ
బగగొను నెఱజోదువలనఁ బ్రాపించిన నా
యగచాట్లు దెలిపి నీమది
నొగిలించుట కెంతయును మనోహర! వగతున్. 18

కం. అని యిమ్మెయిఁ జింతిలు రం
భను గని నలకూబరుండు బాష్పకణమ్ముల్
తన కేలఁ దుడిచి దానవు
ననుచితకృత్యముల; కాగ్రహాన్వితుఁ డగుచున్. 19

కం. దోయిటఁ బవిత్రగంగా
తోయమును గ్రహించి దోషదూషితుఁ డగుదై
తేయవిభుఁ డన్యకాంతల
చాయకుఁ జనకుండ నప్పుడు శపియించె నిటుల్. 20

కం. "ఒడఁబడని యట్టిపడఁతిని
బొడగని యీ రీతి నెడరు పొనరించిన ని
న్వెడఁగుతలల్ పోడిమి సెడి
పుడమిం బడుఁగాక! వేయిముక్కలుగ వడిన్. 21

కం. అని శపియింపఁగ వనితా
జన మెల్లఁ బ్రశాంతి నందె సంతప్తమతిన్
విని మౌన మూనె రావణుఁ
డనిమిషఘనకుసుమవర్ష మంతటఁ గురిసెన్. 22

కం. ఈ పగిది దనుజనాథుని
శాపించి కుబేరసుతుఁడు సముచితమధురా
లాపమ్ముల రంభాతా
పోపశమన మాచరించి యూఱటఁ గనియెన్. 23

సిరి:-సత్యమే తండ్రీ! తాతగారి పలుకులలో నన్భృత ముండునా ?

చి. మా -(నవ్వుచు) అట్లైన తాతగారూ! నేటినుంటి నాయుద్యమ మును విరమించుకొని హాయిగ సహస్రగాయత్రి జపించుకొనుచు విశ్రాంతి గైకొందును. బాధ్యత గల ప్రభుకుమారుడే తనకర్త వ్యము నెరవేర్చుకొనుట ముదావహము. సత్త్వగుణ మలవరచు కొనవలసిన నాకీ వృథాశ్రమ మేల ?

వృ. మా:-అబ్బా! ఎంతటిదురాశ! ఆంధ్రదేశము నాపదనుండి తొలగించు గౌరవము, కీర్తియు నీకొక్కనికే దక్కవలయునా ? ఆతనికి నీవుగూడ కాసంత చేయూత నొసగరాదా యేమి ?

చి. మా:-(నగుచు) బ్రాహ్మణయువకుడు సంపాదించి యొసగిన రాజ్య మును ప్రభుకుమారుడు స్వీకరింపడేమో యనుసందియము తాత గారూ!

వృ. మా:-(సపరిహాసముగ) నీకట్టిసందియముతో బనిలేదు తాతా! భూమికి కాశ్యపి యనుపేరెట్లు కల్గినది ? మున్ను కశ్యపు డను విప్రుడు పరశురామదత్త మగుభూమండలమును మఱల క్షత్రి యుల కొసంగె నని నీకు తెలియకున్నదా ? బ్రాహ్మణునిగ నున్న నీవు రాజ్యమును సంపాదింపుము. బహిర్గతు డైనపిదప సోమదేవ సుతు డద్దాని పాలించును.

చి. మా:-ఎంత చమత్కారముగ ప్రసంగించుచున్నారు తాతగారూ!

(నే పథ్యమున)

"అమ్మాయీ! నీవచటనే యుంటివి గాబోలును. మీ నాన్నగారి కొఱ కెవ్వరో వచ్చియున్నా రని చెప్పుము."

వృ. మా:-(విని) ఇది శుభసూచికసమయము తాతా! లే లెమ్ము. నీ సందియము లన్నియు దీరుసమయము సమీపించినది. ఆ వచ్చిన వారు ప్రతాపవర్మగారే యైయుండవచ్చును. ఇపుడే నీకు వారితో

బరిచితి గావించెదను రమ్ము. ఆయన యాంధ్రమహాభిమాని. వారి తోడిమైత్రి నీకు ముఖ్యము.

చి. మా:-(లేచి వృద్ధమాధవశర్మతో గూడి నిష్క్రమించును.)

సిరి:— దేవా! సిద్ధేశ్వరస్వామీ! నీవు కరుణించుసమయ మే తెంచినది మహాత్మా!

(తెర జాఱును)

ఆంధ్రదీక్ష

ద్వితీయాంకము — ద్వితీయ రంగము

ప్రదేశము:-కందారపురమున భీమణవర్మగారి పూలతోట.

ప్రవేశము:-చెన్నబసవడు (ఒక వేదికపై)

చెన్న:-(తనలో) అయ్యో!నాకర్మమే యీ లాగున కాలిపోవలయునా? ఎంద తెన్నిదివాణములలో పనిచేయుటలేదు. ఆబోతు నంటిపట్టు కొనిన జోరీగవలె నయ్యగారిని రేయింబవళ్లు విడువకుండ దిరుగు చుంటచే బెస్తవాడు మొదలుకొని పెద్ద యుద్యోగివఱకు మన మనిన గడగడలాడువారే. కాని యేమి లాభము? ఇంతటి గొప్ప తనమును నిల్లాలికడ గడ్డిపోచక్కైన మారకుండ బోయిన దే! "నాగ రాజు బాబుతోడనే కలకాలము కాపుర మేడువదలచుకొనిన గాడిదకొడుకవు న న్నెందులకు గట్టుకొంటి వని యది య దేపనిగ రాజవీథిలో బడి అంకెలు వేయుచున్నది. నే నేమి చేయవలసినది?

(సోమశేఖరశర్మ ప్రవేశించుచున్నాడు.)

సోమ:-ఏమిరా! చెన్నా! ఏడుపుమొగముతో నున్నా వేమి?

చెన్న:-ఏ మున్నది బాబూ! మా యింటిదానిగోల యెక్కువైనది.

పడుచుదన మంతయు బాబుతోనే వెళ్ళుచున్నపుడు త్రాడు గట్టించుకొనినది తందనాలు త్రొక్కిన దనిన తి ప్పేమున్నది. మీా కేమి ? మీా రదృష్టవంతులు. రాత్రి తొమ్మిది గాకుండగనే తోక జాడించుకొని గూటికి జేరుకొని గువ్వపిట్టవలె నమ్మగారితో నా పలుకీ పలు కాడుచు హాయిగ నుందురు. ఇక నాకా ! ఇల్లు లేదు. ఇల్లాలిమాట లేదు. సంసారము లేదు-

సోము:-(నవ్వుచు) ఊ- కానీరా ! కట్టుకొనినదానికి కడుపువచ్చినట్లు కలగూడ లేదు. పురిటికి వ్యయము లేదు. పిల్లలతో పీకులాట లేదు-

చెన్న:-బాబూ ! మీా కేమి ? నా బ్రదు కంతయు నవ్వులాటగనే యుండును- నారాయణమూర్తీ! నా పగవానికైన నా పాట్లు వలదు.

సోము:-పోరా ! నీ పీతమ్మశోకమున కేమిగాని నాగరాజుబా బిపు డెచట నున్నాడురా !

చెన్న:-ఏమో బాబూ! ఎవ్వరు చెప్పగలరు? పచ్చిపెసలు బడవేయుచు పావురములకడనో- పెద్ద తెరపెట్టలగ్రుడ్ల నణకించుచునో- మిడు తల జంపి పిగిలిపిట్టలనోటి కందిచ్చుచునో- కౌజులకొఱకు చెద గుట్టల ద్రవ్వించుచునో- జాగిలముల బట్టినకొఱుసుల తమచేతు లతో నూడలాగుచునో-జెట్టిపుంజుల యారుల జెక్కుచునో-ఏది యో పెద్దపనిలో మునిగి కొట్టుకొనుచు నుందురు! మ తేమున్నది?

సోము:-(నగుచు) నీ మహోపన్యాసము మండిపోను! ఎంత దండక మేక రువు పెట్టినావురా! చెన్నా! ఇటు విను - పెండ్లికూతురుగారి యర ణపుదాసిముండ వచ్చి "అమ్మగారు రమ్మనుచున్నా"రని యాయ నను లాగుకొని పోయిన దని వింటిని- నిజమేనా!

చెన్న:-(నవ్వుచు) ఆరేండ్లయి యత్తవారింటికి కాపురమునకై వచ్చి యీా యాడంగియయ్యవారితో నింకను కాపురము చేయుటకు

గంపె డాస బెట్టుకొనిన యీ యమ్మ యమాయికత్వమును, నాగరాజు బాబునకు సంసారము మప్పుటకై ముప్పుత్రిప్పుల బడి మూడు చెరువులనీళ్ళు ద్రాగుచున్న మీ పట్టుదలను- జూచిన నేను నవ్వవలయునో- యేడువవలయునో తెలియుట లేదు బాబూ!

సోమ:-ఔనురా! చెన్నా! నీ వేలాగునన్నైనను పెంకిముండకొడుకవు. బాగుగ గనిపెట్టితివి. ఇంతకును నా కుమారవర్మగారి కొమరిత దురదృష్టవంతురాలు. దైవఘటన యట్లున్నది. (ఆలోచించి) అబ్బా! కళాశాస్త్ర మంతయు గడగడ కలలోగూడ నప్పగించునట్లు కంఠస్థము జేయించితిని. ఎన్నియో శృంగారకావ్యముల వల్లె వేయించితిని. తుదకు సిగ్గు విడిచి కోటలోని పడుచుదాసిముండల బిలిపించి వారికి జెప్పవలసినది చెప్పి యీ యయ్యగారిపై నుసికొల్పితిని. ఊఁ హూఁ చలనము లేదు- పులకింపు లేదు- ఏమి లాభము? మిడుతల బట్టుకొనుటలో గలనేరుపు పడతి పైటచెఱగు బట్టుటలో బట్టువడ లేదే- పావురముల బల్లటీల బరికించుటలో గల యేకాగ్రత యాలియాంగికసందర్శనములో సహస్రాంశ మైనను లేదే-పిగిలిపిట్టపింఛము సవరించుటలో నలవడినప్రజ్ఞ పెండ్లికూతురు గారి కుంతలముల గుదురుపరచుటలో గుదరలేదే- ఆరుల జెక్కుటలోగల యాసక్తి యమ్మగారి యధరము నొక్కుటలో లేదే- ఇట్టి యాడంగియవకతవకయయ్యతో- నిట్టి వట్టిబట్టలబండారపు గుమ్మటముతో- నే మేమో సుఖింతు నని యీ యమ్మ యాంతరంగికపరిచారికచే రహస్యవార్తల నంపినదా? ఏమో- మనసు తిరిగిన దేమో- గసగసాలలేహ్యాము కాసంత పట్టిచ్చిన దేమో!

(నాగరాజు కూనరాగముతో ప్రవేశించును.)

నాగ:-ఇదిగో! శర్మా! వచ్చితివా?

సోమ:-ఆఁ ఏలినవారి యానతికి దిరు గున్నదా? (నగుచు) ఈ దినమున బాబుగా రమ్మగారిసన్నిధికి వేంచేసినటు లున్న దే.

నాగ:-ఓ యబ్బ! నీవు నిన్న బోధించినపాఠ మింతలోనే పరాకుపడితి మనుకొంటివా? లేదు- లేదు- ఇది యింతటితో గదలుఘటము గాదు- మా సంగతి నీ వింకను జిత్తగింపలేదు.

సోమ:-ఇది యేమి బాబూ! పెండ్లికూతురుగారి పిలుపు బెడచెవిని బెట్టు డని నే బోధించితినా?

నాగ:-కా దయ్యా! బుద్ధిగలవానికి బోధ లెందులకు? నిన్నటిదినమున మనము చదివిన కావ్యములోని ప్రణయకలహమును నేడు మేమాచరణములో బెట్టితిమి. ప్రభువులము గనుక పెండ్లికూతురుగారి పైననే ప్రయోగించి చూచితిమి.

సోమ:-ఓయి దేవుడా! అదియా బాబూ! ప్రణయకలహ మనగా నా గదిలో- నా శయ్యపై- నటుదెస నమ్మగారు- నిటువైపు మీరును శయనించి యున్నపు డా పరిస్థితిలో- నాలుమగలలో నెవ్వరో యొక్కరు- ఏదో గోరంత లేనిపోని విషయమును గొండంతగ జేసికొని యటు నామె- యిటు మీరు, కాసంత నెడపెడ మొగములు జేసికొని యంతలోనే...

నాగ:-(విసుగుతో) అదియే నయ్యా! మా కర్థము గాకపోలేదు. గది- శయ్య యని సపాదలక్షగ్రంథము జదివెద వెందులకు? అంత గొడవ యక్కర లేకుండగనే వ్యవహారపరిష్కారము గావించి యిట్లు నిర్విచారముగ భీష్మించుకొని కూర్చుంటిమి. ఇంతవఱ కా గదివైపు కాలైన సాగినదేమో చెన్నడి నడుగుము శర్మా! (చెన్నబసవని గని) ఏమిరా? అటు లేడువుమొగముతో నుంటి వేమి?

చెన్న:-చిత్తము బాబూ! ఏలినవారి కా దృష్టియే లేదు. పదిమంది నాటిన తోటలోనుండి మనవి చేయుచున్నాడను.

నాగ:-వింటివా? శర్మా! ఇంత యెందులకు? మా నడుమ రాయబారముల గడుపుట కా పాడుతొత్తుకూతురు నంపుట యెందులకు?

ఆమెయే స్వయముగ దయచేసి యీడ్చుకొని పోజూచినను నీడిగిల బడుదుమే కాని యింటిలోని కేగుదుమా? ప్రభువుల పట్టుదల లంతే- రాచపగ, తాచుపగ యనినారు.

సోమ:-(తనలో) రామ! రామా! ఈ నిర్భాగ్యున కెంతగ బోధించి నను విపరీతముగ పరిణమించుచున్నది. క్రమముగ నా బోధలు తల కెక్కి యేదియో పనికి వచ్చు ననుకొంటిని. ఈ రీతిగ కథ యడ్డముగ దిరిగిన దేమి? ఇట్లు వెఱ్ఱిపట్టుదలతో నీతడు కాలు లోన బెట్టకున్న నెల్లరు నీ పాపపుబండిని నాపై దోలుదురు గదా! నాకు దేవిడీమన్నా తప్పదు. ఆంధ్రదేశీయోద్యమమున కావం తయు నుపకరింపకుందునే! మాధవశర్మగారి మన్ననల కావంతయు బాత్రుడ గాకుందునే! (ప్రకాశముగ) బాబూ! ప్రణయకలహ మనగా తెగువఱకు దెంచుట గాదు. ప్రణయకోపము ప్రళయ కోపము జేయవచ్చునా? ఎన్నిప్రబంధము లేలినవారు చిత్తగింప లేదు. వానిలో పట్టు- విడుపు పఠింపలేదా? కావున-

నాగ:-ఆగుము శర్మా! ఆగుము. అట్లనుచుంటివి గదా. ప్రవరాఖ్యు డను పేరుగలబ్రాహ్మణు, డదునుచేసిన డేగవలె రెపరెపలాడుచు మీదకు వచ్చినవరూథినిని త్రోసివైచి పారిపో లేదా! ఈ విష యము నిన్న మధ్యాహ్నము మనము మార్కండేయపురాణములో చదివితిమా? లేదా? ఆ చచ్చుబాపనిపాటి శౌర్యము మాకు లేదను కొంటివా? మా మాటకు మారు చెప్పకుము- అంతే-

సోమ:-చిత్తము- చిత్తము- శ్రీవారిపలుకులు శిలాక్షరములు. ఈపూట పాఠ మేమిటి బాబూ!

నాగ:-పాఠముల కేమిగాని శర్మా! ఒక్క-సందేహము సెల వీయ దలచుకొంటిని.

సోమ:-చిత్తము.

నాగ:-మనువు- మాంధాత మొదలుకొని మదనకామరాజు వఱకును గల మహారాజుల నందఱను మన్మథుడు పేట్రింతవలె నెగిరి యెగిరి తన్ని గిజగిజలాడించినాడు గదా! మనల నేమియు జేయలేక పోయినా డేమి?

సోమ:-చేయలేకేమి? బాబూ! సమయ మింకను రాలే దన్నమాట.

నాగ:-ఛస్- ఏమి చేతగానిమాట సెలవిచ్చితి వోయి! శర్మా! మన బింకము నీ వింకను గనిపెట్టలే దనుమాట. తోలుచేయి దొడుగు కొనకుండగనే సాళువాడేగను ముంజేతిమండమీద యెక్కించు కొని తిరుగుమనము- మూ డంగుళముల యారుదెబ్బకు లక్ష్యము సేయనిమనము- కౌజుపిట్ట ముట్టెపోటునకు కనుబొమ్మలైన జిట్లింపని మనము- ఈ చచ్చుగాడిదకొడుకు మన్మథుడు పువ్వులు రువ్విన బెదరుదుమా? వెఱ్ఱిమాట! కొక్కురో- కో యని గొంతుక చించుకొని గూబపగులునట్లు కోడిపుంజు కూసినను జంకనిమనము- గుప్పెడుకోయిలపిల్ల కూతకు కుర్రింగిపోవుదుమా? ఏమిరా! చెన్నా! బండిపులుగువలె నట్లు చూచెద వేమిరా? మాటాడ వేమి?

చెన్న:-అంతే బాబూ! అంతే.

సోమ:-బాబుగారు- పెండ్లికూతురుగారి రాయబారమున కేమి ప్రత్యుత్తర మిప్పించినారో?

నాగ:-ఏ మున్నది? ఒక్కటే మాట. మేము ప్రస్తుతము ప్రణయకలహములో బ్రవేశించితిమి. ఈ దీక్ష నీ జన్మములో విడువ మని. తెలిసినదా? చెన్నిగా! మూగమఃండకొడుకా! ఎటు లున్నదిరా? ఏలిన వారి సమాధానము.

చెన్న:-బాబూ! చదువు రానివాడను. ఏమి సెలవిచ్చితిరో తెలియదు.

నాగ:-(సంతోషముగ) ఆఁ ఆఁ ఆ మాటలోనే మేము చదువు గల వార మనునర్థ మున్నది. శర్మా! అంతేనా? మా సేవకుడ వైనందులకు మంచిమాట వదలితివిరా? గడుసుముండకొడుకా!

సోమ:-హారీ యనువఱకును ప్రభువుగారి పట్టుదల వీడనిచో మన యయ్యగారు- మఱి- మనుమల ముద్దు బెట్టుకొనుట యెట్లు బాబూ!

నాగ:-నేను వల దంటినటోయి! శర్మా! మనుమలనే కాదు- ముని మనుమలను గూడ ముద్దు పెట్టుకొన మన యభ్యంతర మేమి?

సోమ:-అది యెట్లు బాబూ! అమ్మగారికి నెల తప్పినపుడుగదా! అంత భాగ్యము.

నాగ:-అమ్మగారికి నెల తప్పకుండ మనయడ్డేమున్న దోయి!

సోమ:-చిత్తము. ఏలినవారు. గదిలో కాలు పెట్టినపుడు గదా అమ్మగారికి-

నాగ:-ఏడిచినట్లే యున్నది. నీ తెలివి. చూడు శర్మా! మనము గదిలో నడుగిడనంతమాత్రమున లోకములోనివారు గర్భవతులు గాక పోవుచున్నారా? అటు సృష్టి నాపెద మనుకొంటివా?

సోమ:-(తనలో) అయ్యో! ఈ పాపాత్ము డింట నున్న యిల్లాలినిగూడ నడివీధి కెక్కించుచున్నాడే. వీనిని గదుపుట యా సాధ్విని మాన భంగ మొనర్చుటయే- ఛీ- ఛీ.

నాగ:-చెన్నా! వచ్చినపని పరాకుపడితిమి రా! మన వేటగాడీయుదయమున ముడికొండమెట్టమీద మంచి కణుసును కొట్టి పట్టించుకొని వచ్చినాడురా! సువారములో నున్నది చూడు. పెద్ద జీవములే- రారా! శర్మా! నీవుకూడ వచ్చి చూచెదవా?

సోమ:-అభ్యంతరము లేదు బాబూ! అయ్యగారెందులకో నాకు కబు రంపినారు. వారిని దరిసించి వచ్చెదను.

నాగ:-అయ్యగారిపుడు నీలో మాటాడునవకాశములో లేరోయి! మనము కటకపురమున కంపినవారు తిరిగి రాలేదట! కంగారు పడుచు కోపముతో నున్నారు. నేనే వారికడ కేగలేకపోతిని. రారా! చెన్నా

(ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.)

సోమ:-సీమపందికివలె వీని కారుజాములును తిండియేడుపే కాని పెండ్లి మేడుపు లేదు. కణు సట- సువార మట- వీని శ్రాద్ధమట- వీ డవత రించి యెగసిపాటు తగ్గింపకున్న నాంధ్రదేశప్రతినిధి యహంభావ మునకు హద్దు లుండునా? కటకపురమున కేగువార్తావహుల మా విప్లవసంఘమువారే పట్టి బంధించియుందురు. భీషణవర్మకు పిచ్చి యెత్తుచున్నది. ఈపై నీత డేమి చేయదలంచెనో దెలియనగును. ఈ నాగరాజుమైత్రియే యంతిపురమున నాకు చనవుగ దిరుగు నవకాశ మొసగినది. ఎన్నియో విషయములు ప్రేలి యీతడు మా యాంధ్రులకు మహోపకార మొనర్చుచున్నాడు. అనుమ కొండలోని గిరికకూడ వచ్చి యంతఃపురదాసి యైనది. దానివలన రాజకీయపత్రములు కొన్ని యపహరింపబడి మా సభాపతిగారి కందజేయబడుచున్నది. ఈ నాగరాజుసేవ నాకిక నొకమాసము వలకే- అప్పటి కాంధ్రసైన్య మాయత్త మగును.

(నే పథ్యమున) చెన్నా! చెన్నా!

సోమ:-(తనలో) ఓహో! భీషణవర్మగారు గాబోలును. నే నీవైపున నుండి చల్లగ జారిపోవలయును.

(వడిగ నిష్క్రమించును.)

ఆంధ్ర దీక్ష

తృతీయాంకము–ప్రథమ రంగము.

ప్రదేశము:–ప్రతాపవర్మ గృహాంతరము.

ప్రవేశము:–చతురిక– వెనుక భవానీకుమారి.

చతు:–(ప్రవేశించి) రా! భవానమ్మా! రా! లోన నెవ్వరును లేరమ్మా!

భవా:–(ప్రవేశించి) చతురికా! నీవా ద్వారముచెంత నిలిచి యా రాజకుమారుడు వచ్చుచున్నయెడల జెప్పుము.

చతు:–ఏమని చెప్పుమనెదవు ? "అయ్యా! మా భవానమ్మ లోన నున్నది. మీకు స్వాగత మొసగుటకు నన్నిచట నిలుపు మనినది" యనియా ?

భవా:–ఔను. నీ వంతటిదానవు కావనియా !

చతు:–భవానమ్మా ! ఒక్క సందేహము నాలోన బాధించుచున్న దమ్మా! ఈయన రాజపుత్రుడని మీ రనుచున్నారు. కాని...

భవా:–ఊఁ. కాని...నీ యనుమాన మేమి ?

చతు:–ఏమియును లేదమ్మా! వీరలను సిద్ధేశ్వరాలయములో పలుమఱు దర్శించి యుంటినమ్మా! మాధవశర్మగారి మనుమడని తెలిసికొంటిని. అపుడు శుద్ధశ్రోత్రియవేషము– ఇపుడు రాజపుత్రవేషమును–

భవా:–అటులైన వీరిని బ్రాహ్మణుల పద్దులో బడవేయుదువా ? నీకేమైన మతి పోయినదా ?

చతు:–నామాట సత్యమే యనుటకు మఱియొక బలవత్తరమైన నిదర్శనము చూపుమందువా ?

భవా:–(సపరిహాసముగ) వలదనిన మానుదువా ? ఊఁ కానిమ్ము.

చతు:–ఈ రాజకుమారుని పేరు మాధవవర్మ గదా ! అనుమకొండ యగ్రహారములోని సభాపతిగారి పేరును మాధవశర్మగారే–

కావున మనుమనికి తాతగారిపేరు పెట్టి యుందురు. చివరి శర్మ, వర్మలు తీసివైచిన రెండును సమానములే కాదా ?

భవా:-నీ వనునది యుక్తియుక్తముగనే యున్నది. కాని యీతడు రాజతనూజు డనుటకుమాత్రము సందియము లేదు.

చతు:-అగు నమ్మా ! నేనుమాత్రము కా దందునా ? ఏదియో యిం దొకరహస్య మిమిడియున్నది.

భవా:-చతురికా! ఈతని యునికినిగూర్చి యేరికిని దెలియనీయరా దని యయ్యగారు తీవ్రముగ శాసించినారు కాదా ?

చతు:-ఔ నమ్మా! ఊరకొనుము. గోడకు చెవులుండును. మన కేల? భవానమ్మా! నన్నిచటికి బలాత్కారముగ లాగుకొని వచ్చితివి. మన కిం దేమిపని యున్నది ?

భవా:-చూడు. చతురికా! ఇటు నా దగ్గరగ రమ్ము. ఒకమాటకు సరియైన యుత్తర మిమ్ము. సఖ యనుపదమున కర్థము నీ వెఱుంగుదువా ?

చతు:-ఎఱుగ కేమమ్మా! ఒక్కవిషయములో దక్క తక్కిన యన్నిటిలో సమముగ బాలు గూడదగిన దని యనుకొందును.

భవా:-చీ. నీ వా యొక్కవిషయ మేదియో వాగనక్కఱలేదు. ఇపుడిచట మన మొక విచిత్రనాటక మాడవలయునే !

చతు:-ఊం హూం. బోధపడినది. ఈ నాటకములో నీవు నాయికవు గదా- మఱి- నాయకు డింకను రాలేదు గదా !

భవా:-(కృత్రిమకోపమున) చతురికా! నీ పరిహాసము హద్దును మీరుచున్నది సుమీ- మన మేమిచేయవలయు నని యడుగవేమే ?

చతు:-నే నొకమాటయైన నడిగితినా ? అన్నియు నీవే చెప్పుచున్నావు. చెప్పదలచినది- చేయదలచినది నీవు మానెదవా ? దురదవైచినపుడు మనము గోకికొనుట మానుచుంటిమా ?

భవా:—నీనోట మంచియుపమానములే వచ్చుచున్న వే. నీవు వినదలచు కొనలేదు కాబోలును. పోనిమ్ము.

చతు:—చెప్పు మమ్మా! వినుటకు— సాయపడుటకు— సిద్ధముగా నున్న దానను.

భవా:—చెప్పుట కేమున్న దే! ఆ రాజసుతుడు వచ్చులోపల మన మించటివస్తువుల గొన్నిటి తారుమా రొనరింపవలయును. తెలిసి నదా ?

చతు:—మాటలు వింటిని గాని— లోనిభావము మాత్రము...

భవా:—భావమున కేమున్న దే! పరిహాసముకొఱకు మాత్రమే.

చతు:—అదియే నేనడుగునది. అక్కడే నా యనుమానము. పరిచ యములేని యొక పరపురుషుని— నందక త్తె యగు నొక యాడుది పరిహాసించుటలో గలభావము గ్రహింపలేక కొట్టుమిట్టాడుచుంటి నమ్మా! (ఆలోచన నభినయించి) ఆఁ. తెలిసినది. తెలియుట కేమున్నది? మీ తలిదండ్రు లనుమానించుటలో నర్థము లేకపోలే దనుమాట.

భవా:—(కంగారుతో) ఏమే— ఏమే— చతురికా! మావారు నన్ను మానించుచుండిరా? ఏమని? చెప్పవే- ఎందువలన ?

చతు:—(మిన్నకుండును.)

భవా:—ఏమే! మాటలాడవు. చెప్పవా? చెప్పకున్న నాతోడే సుమా!

చతు:—నీ మనసులో నింతదనుక దాచుకొనినదానిని నాకు జెప్పితివా ? నేనుమాత్రము మన సిచ్చి యేల మాటాడవలయును? ఏదియో వంక గల్పించుకొని నీ విచ్చోటికి తరచుగ వచ్చుచుండుట— గవా క్షముకడ నిల్చి ఱెప్పవేయక యాతని సుందరాకృతిని సందర్శిం చుచు పరవశ మగుట— ఎవ్వరును చూచుటలే దనుకొంటివా ?

భవా:-(బొమల ముడివైచి) ఏమి? చూడకూడదా? చూచుటకే కాక భగవంతుడు మనకు గన్నులేల ప్రసాదించినాడు? (నగుచు) చూచినచో నా సుందరునకు దృష్టిదోషము సోకునుగాబోలు నేమి?

చతు:-ఆఁ అటులనా? భవానమ్మా! ఒకప్రాణి హింసింపబడుచున్న దనుకొనుము. అపుడు దానివంక నీవు నిశ్చలముగ గనగలవా?

భవా:-(ఆలోచించి) ఊఁ. చూచుట కష్టమే యనుకొనుము.

చతు:-ఎందువలన?

భవా:-అది మనమనసునకు బాధ కలిగించును గావున-

చతు:-ఆఁ. ఆఁ. అట్లు దారిలోనికి రమ్ము. నీ వీరాజపుత్రుని తదేక దృష్టితో జూడగలుగుట, యాతనిదర్శన మానందకరమగుట చేతనే కాదా? మాటాడ వేమి?

భవా:-(గట్టిగ) ఔను. నా కొక్కతెకే కాదు ప్రకృతి కంతటికిని గూడ.

చతు:-(పరిహాసముగ) అబ్బా! ప్రకృతి కెల్ల ప్రతినిధివై పల్కుచున్నావే- సరియే. ఆనందముతో నాలోకింపబడు పదార్థములపై నభిలాష గల్గునని కూడ నంగీకరింతువా? లేదా?

భవా:-(సంశయముతో) అంగీకరించిన?

చతు:-అంగీకరించితి ననుమాటయే నాకు గావలసినది.

భవా:-చూచినదానినెల్ల మనము కోరుచుంటిమా?

చతు:-కోపగింపకు మమ్మా! ఆ చూపులలో భేదము లేదా? అర్థము లేదా? ఇది వినుము. తలను బుజముపై కొంకింత యొరిగించి కాసంత కనుఱెప్పల మోడిచి యోరగ జూచిన నొకభావము- చిన్న బొమముడిపాటుతో పెదవుల కించుక యొత్తిడి గల్గించి నిశ్చలముగ జూచిన నొకయర్థము- విండ్లవలె నెక్కువెట్టిన బొమలతో సాంగముగ విచ్చినకనులతో, నున్నతవక్షము రవంత యుబికి,

తగ్గునటు లూపిరి దీయుచు గాంచిన నొకవిశేషము- బుగ్గల నిట్టె యుబికించు పూపనవ్వుతో మెఱపుతీగలవంటి తళుకుజూపుల వెద జల్లిన నొకయాశయము. కావున చూపులలోని వింతభావములు చూచువారికిని జూడబడువారికిని మాత్రమే కాదు. అన్యులకు గూడ నర్థము గాకపోవు.

భవా:-ఎంత కెంత చదివితివే. చదువుకొనిన నీధోరణి కేమి గాని నన్ను మావార లనుమానించుచున్నా రటే చతురికా!

చతు:-అనుమానించుటయే కాదు- నిశ్చయించిరి కూడ.

భవా:-అబ్బా! సవ్యముగ నొకదానికైన జెప్పవుగదా? ఏమని నిశ్చయించినారే?

చతు:-ఇం కేమని! మీ ప్రేమములు నిశ్చలము లని- మీ యాకృతు లనురూపము లని- మీ భావిదాంపత్యము పరమసుఖకర మనియు వింటివా? నీ మనసు చల్లబడినదా? చాలునా?

భవా:-(సిగ్గుతో) నీతో నేను వాదింపదలచుకొన లేదు. నీ మనస్సునకు మనరాక తప్పుగ దోచిన మఱలి పోవుదము రమ్ము. పద-

చతు:-పెండిలి తప్పని యెవ్వ రందు రమ్మా! తప్పయిన నాటినుంటి నేటిదనుక గల మనుజులకు మతులు పోయినవా!

భవా:-పెండ్లిమాట నెత్తెద వేమే? నేను మనరాకనుగూర్చి మాటాడు చుండగ-

చతు:-ఇదియా? దీని కేమి? ఆ బాబు వచ్చువేళయైనది అమ్మా! నీవు చేయదలచిన దేదియో త్వరగ కానిమ్ము.

భవా:-సరియే. నీవీ రెండుద్వారములవంక జూచుచు నిందు నిలువుము. ఆయన వచ్చుచున్నచో నన్ను పిలువకుండ పారిపోవలదు సుమా-

చతు:-అట్లే చేయుదును.

భవా:-(నగుచు) ఎట్లు చేయుదువు ? నను వీడి పరుగిడెదవా ?

చతు:-అబ్బా! నీ మనసు ననుసరించియే చేయుదు ననలేదా ?

భవా:-ఇపుడుగూడ నీ మాటలలో రెండర్థములే-

(అని మాధవవర్మ యాసనముచెంత కేగి కూర్చుండి పత్రముల పఠించుచుండును.)

మాధ:-(ప్రవేశించును- చతురిక పారిపోవును.)

మాధ -(భవానిని గాంచకయే) ఆహా! వ్రాత బలిగోరు ననుసామెత సార్థకమైనదే- ఎంతబలీయము.

సీ. పోటుటీగయుగూడ పోరాని వైరిశు
ద్ధాంతమందు వసించు దాసికలకు
శాసనపాశ విస్తారబంధితు లైన
బల్లహోద్యోగుల యుల్లములకు
సాత్త్వికగుణులై ప్రశాంతవర్తనులై వి
రాజిల్లు నగ్రహారద్విజులకు
కట్ట గుడ్డయు మొక్కగా గూడు కఱవౌచు
నల్లాడు దేశీయయాచకులకు

తే. గీ. మాయ రే! యాంధ్రదేశాభిమాన మెంత
శీఘ్రగతి గలిగించి పెంచితివె? నీవు
విప్రభూమిక నే తాల్చు వేళలందు
గంటమా! నీకిదే నమస్కారశతము.

(నవ్వి) కత్తికంటె గంటమే వాడిమైనది. రక్తబిందు వొండైన తెనుగునేలపై చిందకుండ- నొక్కయాంధ్రపౌరుడును నాహావకో లాహల మాలకింపకుండ- నవలీలగ- ననాయాసముగ నాంధ్రదేశ మైదుదినములలో హస్తంగతము గాబోవుచున్నది. భీషణవర్మతో వియ్యమంది యుంటచే నాంధ్రసర్వసేనాను లగుకుమారవర్మగా

రించుక పరపక్షముననున్నను గతదివసమున దన తనూజ యాత్మ హత్య గావించుకొనుటచే తత్కుటుంబానుబంధము ద్రెంచుకొని యాంధ్రరాజ్యపునస్థాపనమున కాయత్తమైనాడు. ఏకకాలము ననే రాజోద్యోగు లేమి- దాసజన మేమి- సైనికులేమి- నగర వాసు లేమి- భీషణుని యాజ్ఞల దృణీకరించి గండుకొనినారు. ఇట్టి ప్రశాంతనిరోధమే బల్లహాప్రతినిధిని కటకపురికి గాలికొలది బరుగులెత్తించును.

భవా:-(వెనుకకు జూడకయే) చతురికా! ఇటు వచ్చి వినవే! ఒక పద్యము వ్రాసితిని. దీని నీ బల్లపై యా వీరశృంగారమూర్తికి వచ్చినతోడనే గన్పడునట్టు లుంచెదను.

మాధ:-(విని) ఆ. ఎవరు వారు? (చూచి) ఓహో! భవానీ కుమారి యేనా? "మా భవానికూడ కవయిత్రియే" యని ప్రతాపవర్మ గారు నాతో పలుమరు నుడివి యున్నారు. పద్య మనుచున్నది. వినెదగాక (సమీపించి వెనుక నిల్చి) ఊఁ-

భవా:-(వెనుక జూడకయే) చదువు మందువా?

మాధ:-ఊఁ.

భవా:-(పఠించును.)

> శా. వీరంమన్యుల కాంధ్రదేశమున దావే లేదు మీ పూరుషుల్
> వైరిం ద్రోల నశక్తులైనపుడు మా భామాజనంబే మహా
> ధీరాగ్రేసర మాచు నాంధ్రజనయిత్రీరక్షణాసక్తి దో
> స్సారంబుం బ్రకటీకరింప దలచున్ సంగ్రామరంగంబునన్.

మాధ:-ఊఁ.

భవా:-ఊఁ యేమి? ఎటు లున్నది?

మాధ:-(నగుచు) అనుకూలదాంపత్యమువలె నున్నది.

భవా:-(ఆతురతతో లేచి) అఁ ఆఁ చతురికా! చతురికా!

మాధ:-(నగుచు) మీ చతురిక యీ ప్రాంతమున లేనే లేదు. అబల యగునామె నాహ్వానించు టెందులకు? వలయు పరిచర్య లాచరింప బద్ధహస్తుడై మీ మాధవు డిటనే యున్నాడు గాదా?

భవా:-చెలీ! చతురికా! పలుక వేమే!

మాధ:-ఇట లేదని యింతకుమున్నే విన్నవించితిని గాదా, ఇటు చూడుము (కరము గ్రహింపబోవును.)

భవా:-(కరము లాగుకొన యత్నించి) ధర్మవిదు లగుమీరే యిటు సాహసించిన......(తల వంచుకొనును.)

మాధ:-సాహస మిం దేమున్నది. నేను లేనితరి నా నివాసము జొచ్చి నామనసు నపహరించినవ్యక్తిని బట్టి బంధించుట యన్యాయమగునా? (చుబుకము బట్టి యెత్తి చూచుచు) ఇటు నావంక చూడుము జగన్మోహినీ! ఇది ప్రశాంతస్థలము. ఇట మనకంటె నితరు లేరును లేరని నీవే యెఱుంగుదువు. అయత్నసిద్ధమగు నీ సదవకాశమును త్యజింపక మన మనములం గ్రిక్కిరిసి యున్న ప్రేమకుసుమముల నొక్కమారుగ నన్యోన్యమును వెదజల్లుకొన వలదా? అటు లొనరింపనిచో నవి వాడి వత్తులై సౌరభమును జారవిడుచు నేమో- కావున-

భవా:-(తలవంచి) పెద్ద లున్నారు గదా- వారి యనుమతి...

మాధ:-ఓహో! గొప్పసందియమే- మన యంతరంగము లంగీకరించి నచో- భావజ్ఞు లగుపెద్దలుమాత్రము వలదందురా?

భవా:-(మిన్నకుండును.)

మాధ:-నా పల్కుల కుత్తర మొసంగవా? పోనిమ్ము- చూపులలో నైన నంగీకృతి జూపకూడదా? ఒక్క చిఱునగవు- ఒక్క తల యూపు- ఒక్క కమ్మనియూర్పు గని నేను ధన్యోస్మి యని యానందింతు నే- మాటాడ వేమి?

భవా:-(తలవంచి) క్షమింపుడు.

మాధ:-క్షమింపవలయునా? ఎందులకు? ఓ ప్రౌఢకవయిత్రీ! సవిమర్శక దృష్టితో ప్రకృతి నొకపరి బరికింపరాదా! ఇనానువర్తినీకుసుమ మినుని మలగి మలగి మక్కువతో గనును. సుధాకరుని కరములచే గిలిగింతలు గొని నల్లకలువ కిలకిలమని నవ్వును- జడములకే యింతరాగ మున్నది గదా- చేతన మిటులుండుట తగునా? ఈ నిదర్శనములు చాలవా ? లత లొండొంటి బెనవై చుకొనుచున్నవి కాదా ? చుక్కలు సుధాకరుని గని కన్నుగీటుచుండుటలేదా ? సకలనదులును సాగరునిదెసకు సాగుచున్నవా లేదా ?

భవా:-(చిఱునగవుతో నొకపరి శిరమెత్తి చూచి తలవంచుకొనును.)

మాధ:-ఆహా! కృతార్థుడనైతిని. తడిపవడముపై చంద్రికిరణ మొండు నటించి మాయమైనది. బేడిసలజంట కిలకవైచి యదృశ్యత నందినది. ఈ యంగీకృతి యేరి కానందకరము గాకుండును ?

(నేపథ్యమున)

"భవానమ్మా! కుమారమాధవులు వచ్చువేళ యైనది. నీ వింకను నట నాలసించుచుంటి వేమి ?

భవా:-(విని) ఎంతటిమోసము ?

మాధ:-మోసము గాదు. మన ప్రేమలతికను బుష్పింపజేయు వాసంతోదయము.

భవా:-చతురికా- వచ్చుచుంటినే (చూచి నిష్క్రమించును.)

మాధ:-ఆహాహా !

తే. గీ. ఈ పృథివినెల్ల నుజ్జ్వాత లూపజాలు
సర్వసంగతవై ద్యుతశక్తికంటె
మినుకు మని కాంతకాటుకకనులనుండి
జాఱు నొక వాలుచూపె విస్తారబలము.

(ఆలోచించి) ఆఁ ఏమిది? అటు బల్లహాతరుసముత్పాటనోద్యోగమా? ఇటు కాంతాకటాక్షమాలికానిగళబంధనమా? (నవ్వి) కాముకులకు వివేకము నశించుననుట కిపుడు నేనే యుదాహరణము. (తీవ్రముగ) ఇపు డభినవశృంగారమునకు ప్రసక్తియే లేదు. నా మానసికవృత్తికిరణముల నేకీభవింపజేసి భావిసంగరరంగముపై బ్రసరింపజేయవలయును. ఆఁ మఱచితిని. నేటి సాయాహ్నమే మా కార్యాలోచన సభాసమావేశము. ఈ లోపుననే యగ్రహారమున కొకపరి యేగవలసి యున్నది.

(తెర పడును)

ఆంధ్రదీక్ష

తృతీయాంకము - ద్వితీయ రంగము

ప్రదేశము:-భీషణవర్మగారి యుద్యానవనము.

ప్రవేశము:-నాగరాజు- చెన్నబసవడు.

నాగ:-ఏమిరా? చెన్నా! మన గ్రహస్థితిగాకపోయిన నీ యేడు కోళ్లకీ తెగుళ్లేమిటిరా? మొన్న కటకపురమునుండి తెచ్చిన "సవళా!" మేతమేయుచునే యున్నది. రెట్టలో రంగైనమార లేదు. మెడలు వ్రేలవైచి యిట్టే తిరుగబడిపోయినది. గూటిలోనున్న పోతుకోజు తోక నంకించుకొని పాడుపిల్లి యీడలాగినదిగదా? ఉండబద్ద పుచ్చుకొని యొక్కదెబ్బతో దానిపని బట్టెదనురా! యని యెన్ని మారులు మేము మనవి...కాదు కాదు సెలవిచ్చియుంటిమి- మట్టి యుండలుచేసి యెండబెట్టితివా? నిద్రగన్నేరు చెట్టుముండకొడుకా! మంచి పావురము నామాయడేగ మాట దక్కించుకొన్నదిగదా!

చెన్న:— బాబూ! పెండ్లికూతురుగారి పెద్దదినమైన నింకను నేగలేదు, బందుగులింకను పరామర్శలకు వచ్చిపోవుచునే యున్నారు. లోకు లేమనుకొందురు? అయ్యగారికిది యప్రతిష్ఠ కాదా? పెండ్లిపెండ్లము కంటె పెంపుడుపావుర మెక్కువయా? బాబూ!

నాగ:—ఓహోహో! పెండ్లికూతురుగారో— పెండ్లికూతురుగారో యని యదేపనిగ నరచెదవెందులకు? మా లోగిలిలోనివారు మంగళ వారమునాడే యీ గుర్రెక్కుడుప్రాణమును విడిచి మనకొంప దీసి నారురా? మంగళవారము మాఱుగోరుననుమాట మనమంగీక రింపక తప్పదు. ఇంటెఱుకోళ్ళును నిట్టేమాయమైనవి.

(సోమశేఖరశర్మ ప్రవేశించును.)

సోమ:—అమ్మగారు పరమపదించి యందఱిని దుఃఖసముద్రమున ముంచి నారు. మనశ్శాంతికై బాబుగారేదియో గ్రంథము చూచుకొను చున్నటులున్నది. బాబూ! భర్తృహరివైరాగ్యశతకమా? యది.

నాగ:—(చూచి) నీవా? శర్మా! రా! ఈ పుస్తకమేనా? చిరకాలాను భవముపై మేము చచ్చిచెడి స్వయముగా పూర్తిచేసిన గ్రంథ రాజమిది.

సోమ:—బాబూ! దీనిపేరు?

నాగ:—పేరింకను పెట్టనేలేదోయి! "పంచపక్షి" యనుపేరు బాగుగ నున్నదేమో యాలోచించి చెప్పుము.

సోమ:—అనగ...ప, ,శాస్త్రమా?

నాగ:—కాదోయి. పెద్దచదువు వెలిగించితివి. ఇదియేనా నీ తెలివి తేటలు? కోడి, కౌజు, పావురము, పిగిలిపిట్ట, డేగ— ఇవి పంచపక్షులు గదా— వీని యాహారములు— విహారములు— రోగములు— చికిత్సలు పోషణవిధానములు మున్నగు ననుభవములెన్నో యిందు వ్రాసితిమి.

సోమ:-అయ్యయ్యో! మహాలక్ష్మివంటి యిల్లాలికి మాసికమైన పెట్టించ లేదే. ఇపుడీగొడవ యెందులకు బాబూ! అమితమగు విచారములో మునిగి యామె యాత్మశాంతికై భగవంతుని ప్రార్థించుచు కూర్చుండవలసిన రోజు లివి-

నాగ:-ఆమె యాత్మశాంతికే కాదటోయి దీని బూజులిపుడు దులిపినాము. ఇది మా పెండ్లికూతురుగారికి కృతి- తెలిసినదా? ఏమి? అట్లు గ్రుద్దనుగాంచిన పిల్లలకోడివలె తెల్లవోయెదవేల? అమ్మగారిట్టి మహాగ్రంథమునకు కృతిభర్తగానుండుట వారి యదృష్టము గాదా? శర్మా!

సోమ:-బాబూ! ఏలినవారి కాగ్రహము వచ్చిన నేమియు ననలేను కాని యీ కోళ్లే మనకొంప కూల్చినవి. అమ్మగారి యంతమును జూచినవి.

నాగ:-అదేమిమాట! ఆమె మంగళవారమునాడే మాట దక్కించుకొని యిన్నిటిచావునను గాగణమైనారు. ఆ మా లోగిలిలోనివారా కాసంత యూపిరి నా పూటకు మాని యిటో- యటో విడువకూడదా? అబ్బే! పట్టుబట్టిన ట్లావేళనే-

సోమ:-అమ్మగారు చనిపోయినను, నయ్యగారి యాంధ్రదేశప్రాతినిధ్యమూడిపోనున్నను విచారింపరుగాని, పాడుకోడి ప్రాణము విడిచినందులకును- పిగిలిపిట్ట పింఛ మూడినందులకును బెంగపెట్టుకొనుచుంటిరా? త్రాడు గట్టించుకొనినయమ్మ కోడి ఘూశకంటె గొరమాలినదా?

నాగ:-అయిన కోళ్లన్నియు జచ్చి మేమేడుపు చిత్తగించుచుండగా నడుమ నీ గొడవయేమిటోయీ! మాకు మాత్రము విచారము లే దనుకొనుచుంటివా?

సోమ:-ఏది? ఉన్నట్లు నిదర్శనమేది? ఒక తలవంపుగాని- యొక్క వేడినిట్టూర్పుగాని- యొక్క కన్నీటిబొట్టుగాని కాన్పింపదే!

నాగ:—ఉన్నది. లోన నున్నది. మాటిమాటికిని పైకి యుబుకుచున్నది. ఎట్టులో నడచుకొనుచున్నాము. ఇంతకంటె నింకేమి చేయగలము?

సోమ:—లోననున్న నేమి యుపయోగము బాబూ! నల్వురును జూడ నక్కఱలేదా? నలువురికిని దెలియ నవసరము లేదా?

నాగ:—నల్వురను బిలుచుటకు— వారు చూచుటకును నిదియేమి కత్తి పందెమా? జెట్టీపందెమా? పొట్టేళ్ళపోరాటమా? ఏడుపు నెల్లను జిత్రగింపవలెనని యే గ్రంథములో నున్నది?

సోమ:—బాబూ! బాబూ! నామనవి నాలకించి యిప్పుడైనను కోళ్లను పదిమందికి బంచి యిచ్చి, పంజరములోని పక్షుల విడిచిపెట్టించి, గూడులెల్ల దగులబెట్టించి, కూరుచుండినగాని యేలినవారి నాశ్రయించిన శని వదలదు— మీ కీబుద్ధి మరలదు—

నాగ:—(కోపముతో) చెన్నా! చెన్నా! వింటివటరా! శర్మగాడి ప్రలాపములు? ఊచిపుచ్చుకొని యీదౌడ, నాదౌడ నొక్కమారు వాయింపవేమి? ఏమిపొగరు! మా సన్నిధిలో— మా మొగము ముందు— మహాసాహసముతో— మాకు మంటపుట్టించుమాటల మనవిచేసుకొనవచ్చునా? (శర్మనుగాంచి) పో— ఏలినవారి యెదుట నిలఁబడకు— పోవేమి? (చెన్ననితో) నక్కపోతువలె నిక్కినిక్కి చూచుచున్నాడు. శ్రీ దివాణమువారు దేవిడీమన్నా చేసినారని చెప్పవేమిరా? చెన్నా!

చెన్న:—బాబూ! అధికారు లాగ్రహించిన నాగగలమా?

నాగ:—ఆఁ ఆఁ. ఈ మాటలు శర్మ చెన్నడిచే ననిపించినాడు కావున శర్మ మాకడ నుండవచ్చును. శర్మా! ఇటురా! ఈ గ్రంథము పరిశోధించి దీనికొక నూతనప్రతి వ్రాసి మాకు సమర్పించుము. నీ సదభిప్రాయముకూడ దీనిపై వ్రాయుము.

సోమ:—(కొంకకొంకచూచుచు పోవుచున్నాడు.)

నాగ:-చెన్నా! చెన్నా! క్షమించితిమనినను శర్మ మాపై గోపగించి పోవుచున్నాడురా! పరుగెత్తి మా పక్షమున బ్రతిమాలుకోరా! పాదములపై పడు. మేమే మంటిమిరా? (చూచి) అయ్యో! పోవుచున్నాడురా? పరుగిడుము.

చెన్న:-సోమశేఖరబాబూ! బాబుగారు బతిమాలుకొనుచున్నారు. బాగుగ నుండదు. అమ్మగారుపోయి యవస్థలో నున్నారు.

సోమ:-మనకేకాని యీ మహాత్మున కేబాధయు లేదురా! క్రొత్త పుంజులు దిగినయెడల బాధలన్నియు పటాపంచ లౌనురా! నా యజ్ఞాతవాసము నేటితో పూర్తి. నే నిక రాను-

నాగ:-(దైన్యముగ) శర్మలేడు. మనకు కాలక్షేపమేలాగునరా! చెన్నా!

చెన్న:-ఆయనకు కోపము తగ్గిన వెంటనే తీసుకొనివచ్చెదబాబూ!

నాగ:-(విచారముగ) మాకీ పూట మతిపోయినదిరా చెన్నా! తల తిరిగిపోవుచున్నది. నా పనుల జక్కబెట్టుకొనలేనురా! నీవే చూడుము. ఇదిగో పావురముల గూండ్లన్నియు పరిశుభ్రము చేయించుము. కౌజులగూండ్లలోని కొబ్బరిచిప్పలలో నీరు కొంచె మెక్కువగ పోయించుము- పిగిలిపిట్టలకు పెట్టునన్నము మద్దెల బోనమువలె మెత్తగ మెదాయించి మఱియు పెట్టింపుము. వింటివా? గులకనకోడి క్రొత్తది. దాని గూటితలుపు జాగ్రత్తగా తీయుమా! పెద్ద తెరకోడిగుడ్లు వేఱుగా పెట్టించు అడుగమఱచితిని. క్రొత్త గూండ్లకై వెదురుయూసల చెక్కినావటరా!

చెన్న:-చిత్తము బాబూ!

నాగ:-మంచిది. రంగురంగుల దారములిచ్చితిమే. వానిని కలిపిపేనితివా? ఇదిగో! రేపటి పందెపుపిట్టల కదునుచేయించు మాట మఱువలేదుగదా! నీవు మందమతితొత్తుకొడుకవు. చెప్పినమాట

ులలో చీమకాలంత మఱచిన నీవు చీరించెదను. ఇదిగో మఱియొక చిన్నపని...

(నేపథ్యమున)

చెన్నా! బా బక్కడనున్నాడా? ఇటు పంపుము.

చెన్న:-(గట్టిగ) చిత్తము బాబూ!

నాగ:-చెన్నా! అయ్యగారి గొంతుకయే నాయది? సరియే మేము పోయివచ్చెదము గాని- నీవు తిన్నగ మన పనిచూడు-

చెన్న:-బాబూ!

(ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.)

(యవనిక జాఱును.)

ఆంధ్ర దీక్ష

చతుర్థాంకము-ప్రథమరంగము

ప్రదేశము:-కందారపుర వీధి.

ప్రవేశము:-సోమశేఖరశర్మ- పతంజలిశాస్త్రి.

పతం:-ఎవరువారు? సోమశేఖరుడా? క్షేమమా?

సోమ.-(హేళనముగ) ఓహోహో! పతంజలిశాస్త్రివర్యులా! బహు కాలదర్శనము- మీ దయవలన క్షేమమే.

పతం:-(సిగ్గుచే తలవంచుకొని) నాయనా! చచ్చిపడియున్నపాము నింకను పడగజిదుకగొట్టుటెందులకు? నాకీ శిక్షచాలదా?

సోమ:-(సకరుణముగ) నా యజ్ఞతను క్షమింపుడు.

పతం:-అగ్రహారములోని మన బ్రాహ్మణ్యమంతయు గోటలోనికి గుమిగూడి పోవుచున్నారేమి? నీవుకూడ నచటికేనా? కారణము?

నరస్య అర్జునస్య వరయో ర్బలయో రభేదేన బల మివ బలం యస్య సః. తస్య సంబుద్ధిః. శిష్టం స్పష్టం. ఏవ మన్యే ప్యూహ్యాః.

ప్రతిలోమగత్యా శ్లోకాః, తత్ర ప్రథమ శ్లోకః

నదవసభరసమ రపరభనజలకససరసయజరవనజనపతణ రహన జవమణ రదరవన జతనరవరన రనయజదనధనధ ఇతి పదచ్ఛేదః. నద స్సముద్రః "నద స్సముద్రే నినదే నదీతి సరిది స్మృతేతి" విశ్వః. వసం త్యస్మిన్ లోకా ఇతి వసో మేరుః. మేరు మాశ్రిత్య తిష్ఠంతి సర్వే లోకా నృపోత్తమేతిస్మరణాత్. భాని నక్షత్రాణి రాతి గృహ్ణాతీతి భర స్సూర్యః. సర్వేషా మపి గ్రహాణాం నక్షత్రసంచార స్సాధారణ ఏవ. తథాపి గ్రహరాజత్వేన సూర్యస్య ప్రాధాన్యం మిహిరాచార్యై రురరీకృత మిత్యేవ ముక్తం. యద్వా భే గగనే రాతిప్రకాశత ఇతిహ "భం క్లీబే గగనే రాశౌ తారాయాం పుండ్రచక్రయో" రితి విశ్వప్రకాశః. తై స్సమః గాంభీర్యధైర్యప్రతాపై ర్ధరై స్తత్సదృశ ఇత్యర్థః. రాత్ రలయో రభేదేన చంద్రాత్ పరా ఉత్తమా భా కాంతి ర్యస్య స తథోక్తః. "లః ఖండితే త్రిష్వాదానే స్త్రీ నేంద్రా లవణే తుల" మితి రత్నమాలాయాం. జలం న విద్యతే యేషా మితి నజలాః నిర్వృష్టా ఇత్యర్థః. కాయంతే ధ్వనంత ఇతి కా మేఘాః. మేఘాస్తు సజలా నీలా నిర్జలా నిర్మలా న్నృపేతి న్యాయా దితి భావః. తే చ శరది భవంతీతి శరత్కాలీనా గృహ్యంతే. తద్వ త్సంకీర్తి ర్యస్య సః. సశయో రభేదః. "శాస్త్రీయాం దేవపూజాయాం శక్తౌ శోభా వరేణ్యయోః రమాయాం బాధశం క్లీబే శాస్త్రే శ్రేయసి మంగళే కీర్తౌ శకాయుధే స్వర్గే పరోక్షే చ త్రిలింగక" ఇతి రత్నమాలాయాం. రసానాం జలానాం యో నిలయ స్సముద్రః తస్మా జ్జాతా

రసయజా లక్ష్మీః. రాజ్యలక్ష్మీ రితి యావత్. తయా సహితః "జలే శరీరధాతౌ చ తిక్తాదౌ పారదే రస" ఇతి త్రికాండశేషః. రేణ స్మరేణ వన్యతే సేవ్యత ఇతి రవనః. మదనా దప్యతి సుందర ఇత్యర్థః. "రః పుమాన్ పావకే కామే" ఇతి రత్నమాలాయాం. జనపతా జన పాలకత్వం సాస్యాస్తీతి తథోక్తః. అర్శాదిత్వా దచ్ప్రత్యయః. నర హేణ నరవాహేన నయతీతి నరహానః కుబేరః. తస్యజం గర్వం దమ యతీతి తథోక్తః. తస్మా దప్యయం మహాభాగ్యవా నిత్యర్థః. "హా శ్శంకరే హరా హంసరణరోమాంచవాజిషు జోజలే విజయే మేరా శబ్దే జేతరి మత్సర" ఇతి చ రత్నమాలాయాం. నణయో రభేదః. రదరై ర్దంతకాంతిభి ర్వన్యతే సేవ్యత ఇతి తథోక్తః. జేన వేగేన తస్సార్థక్యః నామైక దేశగ్రహణా న్నామగ్రహణ మితి న్యాయోఽత్ర ద్రష్టవ్యః. నరై ర్నయం గతం జం మాత్సర్యం ద్యతీతి తథోక్తః. ధా బుద్ధి ర్యేషాం న విద్యతే తేన ధాః బుద్ధిహీనాః తాన్ అధినోతి న ప్రీణయతీతి తథోక్తః. తేషాం సంబుద్ధిః సుగమ మితరత్.

ద్వితీయ శ్లోకః

దవసభరసమ రపరభనజలకస సరసయజరవ నజనపతణరహాన జదమణరదరవన జతనరవరనరనయ జదనధనధన ఇతి పదచ్ఛేదః. దూయతే పరితాపయతి శత్రూ నితి దవః. దూఙ్ పరితాపే శం కీర్తిః సశయో రభేదః. తస్య భరో మండలం తేన సమతి ప్రకాశత ఇతి తథోక్తః. "అథ శంక్లీబే శాస్త్రే శ్రేయసి మంగళే కీర్తౌ శ్రాయుథే స్వర్గే" ఇతి రత్నమాలాయాం. అత్ర యద్యపి షమథాతో ర్వైక్లబ్యేపి లక్షణయా ప్రకాశకత్వ ముక్త మితి బోధ్యం. జనేభ్యః పతనం వరాభవో యస్య న విద్యతే స తథోక్తః. నణయో రభేదః. రేణా

భయదానేన హనయో ర్నా మైక దేశగ్రహణ న్యాయేన హరనారా యణయో ర్జ మతిశయం దమయ తీతి తథోక్తః. హరహరిభ్యా మపి శ్రితానా మభయదానే మహా నితి తాత్పర్యం. ధనం యేషాం న విద్యతే తే నధనాః దరిద్రాః. తా న్ధినోతి ప్రీణయతీతి తథోక్తః. తేషాం సంబుద్ధిః. శేషః ప్రాగ్వత్ ఏవ మన్యే వ్యూహ్యాః.

అనులోమగత్యా ఉదాత్తరోత్తరగ్రహణేన
ఇలా తత్ర ప్రథమ శ్లోకః

నధనధనద జయనర నరవర నతజనవరద రణమదజనహర ణత పనజనవరజయ సరససకలజనభరపరమ సరభసవద ఇతి పదచ్ఛేదః. నధనేభ్యో దరిద్రేభ్యో ధనం దదాతీతి తథో క్తః. జయేన నరో౽ర్జునః తపనేన జనవరా యస్మా న్న విద్యంతే స నతపనజనవరః సరభసం యథాతథా వదతీతి తథో క్తః. తేషాం సంబుద్ధిః. శిష్టం స్పష్టం. ఏవ మన్యే వ్యూహ్యాః.

ప్రతిలోమగత్యా పూర్వపూర్వగ్రహణేన
ఇలా శ్లోకాః ప్యేవ మున్నేయాః

విస్తరభయా దిహ న లిఖ్యంతే సంభూయ ౨౩౨ ద్వాత్రింశ దుత్తరశతద్వయశ్లోకగర్భిత కంకణబంధో౽య మితి బోధ్యమ్.

శృంగాటకబంధః

ద్విశృంగాటకబంధ ముదాహరతి. లక్షణం తు "ప్రకారాంతాం తం లిఖే ద్వర్ణాన్ క్రమా దేకత్ర మండలే అన్యత్రైకాంతరం ద్వా

చే ద్వి శృంగాటక ఉచ్యతే." అస్యాయ మర్థః. మండలరేఖాత్రయేణ పంక్తిద్వయ ముత్పాద్య ద్వయ మపి ప్రత్యేకం ద్వాదశకోష్ఠఘటితం విధాయ ప్రథమమండలే ప్రకాంతకోష్ఠపర్యంతం పూర్వార్ధత్రయోదశాక్షరాణి విలిఖ్య ద్వితీయమండలే ప్రథమాక్షరావ్యవహితకోష్ఠద్వయే క్రమేణ చతుర్దశం పంచదశం చ విలిఖ్య ప్రథమమండలే ప్రథమాక్షరైకాంతరితకోష్ఠే షోడశం శ్లిష్టం వాచయిత్వా ఉత్తరార్ధప్రథమాక్షర మపి తథైవ వాచయిత్వా పున ర్ద్వితీయమండలే తృతీయ చతుర్థకోష్ఠయో ర్యథాక్రమ ముత్తరార్ధ ద్వితీయతృతీయే లిఖిత్వా ప్రథమమండలపంచమకోష్ఠే చతుర్థం వాచయిత్వా ద్వితీయమండలే పంచమషష్ఠయోః పంచమషష్ఠాక్షరే లిఖిత్వా ప్రథమమండలసప్తమకోష్ఠే సప్తమం వాచయిత్వా ద్వితీయమండలసప్తమాష్టమయో రష్టమనవమాక్షరే విలిఖ్య ప్రథమమండలే నవమకోష్ఠే దశమాక్షరం వాచయిత్వా ద్వితీయమండలనవమదశమయో రేకాదశద్వాదశాక్షరే లిఖిత్వా ప్రథమమండలదశమకోష్ఠే త్రయోదశాక్షరం వాచయిత్వా ద్వితీయమండలే ఏకాదశద్వాదశయో శ్చతుర్దశపంచదశాక్షరే విలిఖ్య ప్రథమమండలప్రథమకోష్ఠే షోడశాక్షరం వాచయిత్వా శ్లోకం సమాపయేత్. ఏవం చ సతి ద్వయో ర్మండలయోః పర్యాయేణానేకగతిసంసర్గా ద్విశృంగాటకతోక్తి రితి మయి తే సూర్యారామేంద్రప్రసీదసమయే హితే తేజసా అర్యమభాయేంద్రదీపప్రతాశదసత్తమ ఇతి పదచ్ఛేదః. తేజసా ప్రకాశేన అర్యమా సూర్యః ఖే విహాయసి అయతి చరంతీతి భాయాని నక్షత్రాణి "భ స్స్యా న్మయూఖే శుక్రే చ భం నక్షత్రే విహాయసీ"తి విశ్వః. తేషా మింద్ర శ్చంద్రః తా వృభా వివ దీప్రః ప్రకాశమానః తస్య సంబుద్ధిః. శం సుఖం దదతీతి తథోక్తాః. రక్షకా ఇత్యర్థః. తేషు సత్తమ స్సర్వశ్రేష్ఠః తస్య సంబుద్ధిః హే! సూర్యారామేంద్ర! హితే శ్రితే మయి తే తవ తాక

రుణా యది "కరుణాయాం తు తా స్త్రియా" మితి రత్నమాలాయాం. సమయేఽవసరే అధునేత్యర్థః. సంకేతే సమయః ప్రోక్తో నియమేవ సరేపిచేతి రభసః ప్రసీద.

ఖడ్గబంధః

ఖడ్గబంధ ముదాహరతి రాజరాజేతి. లక్షణం తు "సంగ్రహా ద్యాంత్యయోః త్సర్వోర్బహిస్తు విషమాన్ లిఖేత్; అంతస్సమా ఫలే ష్వేకం తదాద్యాంత్యాక్షరైః కతా" అగ్రే త్వం త్యాద్యాంత్య మేకం ఖడ్గబంధోఽయ ముచ్యత ఇతి ముష్టే రాద్యత్సరో రూర్ధ్వకోణ మార భ్య బహిఃకోణేషు విషమాక్షరాణి లిఖిత్వా ద్వితీయత్సరోః పూర్వ కోణస్థవర్ణాద్యత్రిపూర్వకం పూర్వవద్విషమాక్షరాణి లిఖిత్వా మధ్య కోణయో స్సమ మేకం విలిఖ్య ద్వితీయత్సరో రుత్తరస్థఫలకే పాదాం త్యవర్ణం విలిఖేత్. పున స్తద్వర్ణ మారభ్య పార్శ్వే ద్వితీయచరణం విలిఖ్య ఖడ్గాగ్రకోణే తదంత్యాక్షరం విలిఖ్య పూర్వవ త్తదారభ్య తృతీయచరణ మన్యస్మిన్ పార్శ్వే విలిఖ్య ప్రథమపాదాంత్యఫలకవర్ణేన సమాపయేత్. పున శ్చ తదారభ్య చతుర్థపాదం మధ్యే విలిఖ్య ద్వితీయ తృతీయయో ర్యుక్తగృహీతాక్షరేణ శ్లోకసమాప్తి ర్భవతి. రాజరాజ భో! రాజరాజ! ఇతి పదద్వయం యద్వా సమస్తపదం వా తేజసా జయం యంత్రితస్య శత్రుమండలస్య నిత్యం అర్థి అలం లంఘి తార్య మోజసా ఆజిసూనువర్యసోదయం యంత్రితంత్రధీరసూర్య రాయ పాలయ అఖిలం ఇతి పదచ్ఛేదః. హేరాజరాజ! హేరాజేంద్ర! భోజరాజ వద్రాజత ఇతి తద్యోక్త స్తస్య సంబుద్ధిః. సమస్తపదత్వే భోగకీర్తివిద్యాసు ఇంద్రచంద్రభోజరాజవ ద్రాజత ఇతి వా "రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయో"రితి విశ్వః. తేజసా

పరాక్రమేణ "తేజః ప్రభావే దీప్తౌ చ బలే శుక్రే ప్యథత్రి" ష్విత్య మరః. యంత్రితస్య యుద్ధసన్నద్ధస్యే త్యర్థః. యంత్రిత స్తు సముద్యత ఇతి వ్యాడిః. శత్రుమండలస్య జయం నిత్య మర్థి లభస్వ అదభక్షణ ఇతి ధాతో ర్లోటీ. లంఘితార్య మోజసా అతిక్రాంతసూర్య ప్రతాపే త్యర్థః. తేజోవి శేషణ మేతత్. అజ స్యాపత్యం పుమా నాజిః. దశరథః. తస్య సూనుఃరామః స ఇవ సత్యదాక్షిణ్యాదిగుణై ర్వాగ్మ్యః తస్య సం బుద్ధిః యంత్రం పరారాష్ట్రవశీకరణం తస్యతంత్రే విధానే ధీరః విశా రదః. యంత్రం పరేషాం రాష్ట్రస్య వశీకరణ ఇష్యత ఇతి సంగ్రహః. తస్య సంబుద్ధిః సోదయ మఖిలం జగత్ అఖిలం భువనే కృతత్స్న ఇతి రుద్రః. పాలయ.

పుష్పమాలికాబంధః

పుష్పమాలికాబంధ ముదాహరతి శూరేతి. లక్షణం తు హార గుచ్ఛశరబంధనా మేక మేవ లక్షణం. తచ్చ శరబంధనిరూపణే వ్యా ఖ్యాతం. శూరత్స్మారరక్షరత్నక్షితిపతిసంప్రీతజేతః శ్రితస్వాఝ్యాజ శ్రీజన్యజయస్థితి కృతిమతిమన్ రాజరాజస్వజశ్రీః సారాచారాభి రామద్విజభజనజయత్వం సదా స క్తసఖ్య శ్రియన్ ధీమన్ హిమశ్రీ సఖముఖసుఖవన్ చారుకారుణ్యరుచ్యా ఇతి పదచ్ఛేదః. హే! త్స్మారక్ష. రత్న! హే భూపాలమణే! శ్రితస్వర్ఝ్యాజ ఆశ్రితమందార శ్రీజనే ర్మదనస్య అజయో్యా జేతు మశక్యః తస్మా దప్యతి సుందరోయ మితి భావః. తస్య సంబుద్ధిః స్థితికృతౌ పాలనవిధౌ మతి రాగామిగోచరధీ విశేషః యస్య సః. తస్య సంబుద్ధిః స్వేన ధనేన జాతా శ్రీ శ్శోభా యస్య సః. సారాచారేణ న్యాయపరిపాలనేన అభిరామః, తస్య సం బుద్ధిః. ద్విజేషు భజనం భక్తి ర్యస్య తస్య సంబుద్ధిః. సత్సు ఆసక్తం

సఖ్యం యస్య తస్య సంబుద్ధిః శ్రీమన్ ! విద్వన్ ! హిమశ్రీ శ్చంద్రః తస్య సఖా మిత్రం తత్తుల్య మిత్యర్థః. తాదృశం ముఖం యస్య తస్య సంబుద్ధిః త్వం జయ.

గుచ్ఛ బంధః

గుచ్ఛబంధ ముదాహరతి శూ గేతి. లక్షణం తు మాలికాబంధ లక్షణ మేవాస్యాపి యోజ్యం వ్యాఖ్యాత మేతత్.

గోమూత్రికా బంధః

గోమూత్రికాబంధ ముదాహరతి విమలా ఇతి. లక్షణం తు "వర్ణానా మేకరూపత్వం య ద్వ్యేకాంతర మర్ధయోః గోమూత్రికేతి తం ప్రాహు ర్దుష్కరం తద్విదో య"థేతి. తిర్యగన్యోన్య రేఖాభి ర్గోమూత్రీద్విపదీ తయో రితి చ విదగ్ధముఖమండనే విమలాః సూర్య రాయేంద్ర తవకీర్తిగుణశ్రియః సుమతః సూరరాజేంద్ర భవద్వర్తి రణస్మయ ఇతి. పదచ్ఛేదః. హేసూర్యరాయేంద్ర తవ కీర్త్యాః గుణా నాం చ శ్రియ శ్శోభా విమలా స్స్వచ్ఛాః. విశదా ఇతి. యావత్. సూర! హేశూర! సదయో రభేదః. హేరాజేంద్ర! భవద్వర్తీత్వన్ని ష్టః యో రణస్మయో రణగర్వః "స్మయో గర్వేద్భుతే ఇతి విశ్వః. సుమతో యుక్త ఏవ శూరస్య రణగర్వ స్సమీచీన ఏవేతి భావః. గోమూత్రిఖ్యాయం బంధః.

వీణాబంధ ముదాహరతి శూరేతి. ఉద్ధార స్తు రేఖాభ్యాం కల్పయే ద్దండంసతిర్యగ్రేఖమాదితఃకోలంబకం కల్పయే త్పార్శ్వే ద్వా కాయావిలిఖే త్తతః తిర్యగ్రేఖా మూర్ధ్వరేఖాం కాయయో రుభ యో రపి ప్రవేశనిర్గమాభ్యాం తు మార్గ మేకం ప్రకల్పయేత్. కోలంబే కర్ణికాం కృత్వా బహిఃకోష్టత్రయం లిఖేత్ ప్రవేశే నిర్గమే ప్యేక స్తథాకాయద్వయేపి చ ప్రవేశనిర్గమస్థాన్తు సమాప్తి రిహాకథ్యతే వీణాబంధో యమాఖ్యాత శ్చిత్రాలంకారవేదిభి"రితి.

శూరవీరవర స్ఫారకరవాల కరశ్రియా సూర్యరాయమహీనాథ జయబాహుబధధర్మవిత్ ఇతి పదచ్ఛేదః. సువతిక ర్తవ్యేషు చాతుర్యేణ నియోజ్యాన్ ప్రేరయతీతి సూరః. సశయో రభేదః. వీరవరో వీరాగ్రేసరః. కరశ్రియా సకలసామంతానీతమహోపాయ నసంపదా బాహుజధర్మాన్ రాజధర్మా న్వేత్తీతి తధోక్తః. తేషాం సంబుద్ధిః. శిష్టం స్పష్టమ్.

ఇతి శబ్దాలంకార ప్రకరణం.

సమాప్తమ్.

అర్థాలంకారప్రకరణమ్

సవ్యాఖ్యానమ్

అథార్థాలంకారా న్నిరూపయిష్య న్నాదా వుపమాలంకారం లక్షయతి. అర్థప్రతీతావంతరంగత్వా చ్ఛబ్ద స్యేతి పూర్వం శబ్దాలంకారా న్నిరూప్య సంప్రతి త్వానంతర్యా దర్థాలంకారాన్ విలక్షయిషు రాదా వుపమాలంకారం లక్షయతీ త్యాహ అథేతి. అథశబ్దాలంకార నిరూపణానంతరం.

ఉపమాలంకారః.

శ్లో. సాధర్మ్యం లోకసిద్ధేన
భిన్నేన కవిసంమతమ్
య దైకవాక్యవాచ్యం స్యా
త్ప్రకృతస్య త దోపమా.

ప్రకృతస్య వదనాదే స్తతో భిన్నేన పద్మాదినా లోకసిద్ధేన చ ఏక వాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభి ర్య త్సాధర్మ్యం సమానధర్మసంబంధ స్స ఉపమాలంకారః.

ఉపమాలంకారం లక్షయతి సాధర్మ్య మితి వ్యాకరోతి ప్రకృత స్యేతి సమానధర్మసంబంధః గుణక్రియాన్యతరరూపసంబంధ ఇత్యర్థః. నను సామాన్యతో జ్ఞాతే విశేషజిజ్ఞా సేతి న్యాయేన సామాన్యలక్షణ జ్ఞాతానా మేవ విశిష్టాపేక్షాయాం న విశేషలక్షణనిరూపణ మనుచిత మితి చే దుచ్యతే. వ్యావృత్తి ర్వ్యవహారో వా లక్షణస్య ప్రయోజన మితి న్యాయేన సజాతీయ విజాతీయ వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరస్య లక్షణస్య ప్రయోజనత్వం వాచ్యం. తయో శ్చ విశేషలక్షణే నైవ సిద్ధే ర్న సామాన్యలక్షణాపేక్షేతి విశిష్టలక్షణ కథన మేవ యుక్త మితి బోధ్యం. తత్ర సిద్ధే నేత్యనే నోత్ప్రేక్షా వ్యవచ్ఛిద్యతే. తత్రోప

మానస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాత్ భిన్నే నేత్యనేన అనన్వయాలంకార నిరాసః. తత్రైకస్యైవ ఉపమానోపమేయతాలింగితత్వాత్ వాచ్య మిత్యనేన రూపకాదివ్యావృత్తిః తత్రౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్ కవిసం మత మిత్యనేన హీనోపమాది వ్యవచ్ఛేదః. తత్రోపమానోపమేయ భావస్య కవిసమయ సిద్ధత్వాభావాత్ ఏకవాక్యప్రతిపాద్య మిత్యనేన ఉపమేయోపమావ్యావృత్తిః, తత్ర సాధర్మ్యస్య భిన్నవాక్య విషయ త్వాత్ సాధర్మ్యం చ ఏకే నైవ శ్లిష్టే నాశ్లిష్టేన వా పదే నోపా దేయం శ్లిష్టపదోపాదేన న శ్లేషశంకాతంకః స్వతోభిన్నయో రపి ధర్మయో శ్లిష్టపదోపాదానేన భేదే సత్యపి అభేదరూపాతిశయోక్తి బలే నైకత్వధీపథపాంథతయా నుగతైకధర్మత్వేన అంగత్వాత్ తథా చైతాదృశస్థలే శ్లేషప్రతిబోధాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోపమై భవతి.

ఏవం శిష్ట మంశం పూరయన్ లక్షణే విశేషణవ్యావర్త్యాదికం వ్యక్తీక రోతి. తత్రేత్యాదినా తత్రోపమాలక్షణే వ్యవచ్ఛిద్యతే. వ్యావర్త్యతే తత్ర హేతు మాహ తత్రేతి. తత్రోత్ప్రేక్షాయాం ఉపమానస్యాప్రసిద్ధత్వా దితి భావః. అత ఏవోక్తం ఉత్ప్రేక్షా యానిరాసాయ సుప్రసిద్ధవిశే షణం కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వా దుపమానస్య తత్ర హాతిభిన్నవిశేషణేన కిం వా ప ర్త్యత ఇత్యాహ. భిన్నపదే నేతి. తత్రానన్వయే సదృశ వ స్త్వంతరనాస్తిత్వకల్పనా యోపమాన స్యోపమేయభిన్నత్వాభా వాత్ తథోక్త ముక్తావళ్యాం అనన్వయనిరాస స్యా ద్భిన్నే నేతి విశే షణాత్. ఉపమాన స్యోపమేయభిన్నత్వాభావత స్తదేతి వాచ్యపద వ్యావర్తిత మాహ వాచ్య మిత్యాదినా. తత్ర రూపకాదా వౌపమ్య స్య వాచ్యత్వా భావా ది త్యర్థః కవిసంమత విశేషణవ్యవచ్ఛేద్యం విశదయతి. కవిసమ్మత మితి హీనపదవిశేషణోపమానాహీనోపమా ఆదిగ్రహణాదధికోపమాది సంగ్రహః. ఏవం చ కుముద మివ వదనం

కారణ మివ కార్య మిత్యాదిహీనోపమాయా ముపమానోపమేయ భావస్య కవిసమయసిద్ధత్వాభావాత్ నను కార్యకారణయో స్సాధర్మ్య మేవ నాస్తీతి చే త్తదయుక్తం కార్యగుణానాం కారణగుణ జన్యత్వేన తత్రాపి సాధర్మ్యస్య సంభవాత్ ఏకవాక్యప్రతిపాద్య మిత్యతేన కిము వ్యావర్త్యత ఇత్యత ఆహ ఏకవాక్యేతి హేతుం దర్శయతి. తత్రేతి. తత్రోపమేయోపమాయాం సాధర్మ్యస్య వాక్యద్వయ గోచరత్వా దిత్యర్థః. ఏవం సాధర్మ్య మవశ్యం స్వీకరణీయ మిత్యూరీకృత్య తచ్చైకేనైవ పదేన గ్రాహ్య మి త్యాహ సాధర్మ్యం చేతి. సాధర్మ్యం గుణక్రియాన్యతరరూపం నను తర్హి తస్య శ్లిష్టపదేన స్వీకారే తత్ర శ్లేష ఏవ నోపమేతి చే న్నే త్యాశంక్య పరిహర న్నాహ శ్లిష్టపదోపాదానే నేత్యాదినా వస్తుతో భిన్నయో రపి ధర్మయో రభేద రూపాతిశయోక్తిమహిమ్నా ఏకత్వజ్ఞానవిషయత యోపమానోపమేయానుగతైక ధర్మత్వం సిద్ధ్యతి శ్లేషస్యాప్రాధాన్యేన అవఘాతాదే ర్యాగోపయుక్త తండులాదినిష్పాదనేన యాగార్థత్వా త్తదంగత్వ మివ ఉపమాపేక్షిత సమానధర్మసంపాదకత యాంగత్వ మితి ఫలితోర్థః. ఏవం చైతాదృశస్థలేషూ ప వే త్యుపసంహరతి తథా చేతి.

సాధర్మ్యమ్

సాధర్మ్యం త్రివిధం భేదప్రధాన మభేదప్రధాన ముభయ ప్రధానం చేతి తత్ర భేదప్రధానసాధర్మ్య మూలావ్యతిరేకాదయః అభేదప్రధానసాధర్మ్య మూలారూపకాదయః ఉభయప్రధాన సాధర్మ్య మూలాస్తూపమాదయః అత ఏ వాదా వుపమానిరూపణ ముత్తరపేటికాసంగత్యుల్లంఘనం న దోహ మావహతి,

ఏవ ముపమాం లక్షయిత్వా తదాదిమూలభూతం సాధర్మ్యం విభజతే భేదప్రధాన మితి. భేదో విశేషః. వస్తుతో భిన్నత్వా మితి యావత్. సప్రధానో యస్య త దితి అభేదో విశేషః. అభిన్నత్వప్రతి

పత్తి రితి యావత్ సప్రధానో యస్య తదితి చేదో విశేషో భేద స్సామాన్యం తదుభయం ప్రధానం యస్యేతి చ సాధర్మ్య ముక్తరీత్యా త్రివిధ మిత్యర్థః. త్రివిధ స్యాప్యస్య విషయవ్యవస్థాం దర్శయ న్నాదావుపమానిరూపణే సహేతుకం యుక్తి మాఖ్యాతి. తత్రేతి. తత్ర సాధర్మ్యత్రయే ఉభయప్రధానసాధర్మ్యం మూలం యాసాం తాః తథా చాహుః యత్ర కించి త్సామాన్యం కశ్చి ద్విశేషః సవిషయ స్సదృశతాయా ఇతి తథా చ భేదాభేదసాదృశ్య మూలకత్వా దేవ ఉపమాయా స్సర్వాలంకార విలక్షణాయాః ప్రాఙ్నిరూపణం యుక్త మితి భావః.

ఉ ప మా వి భా గః

శ్లో. పూర్ణలుప్తా ప్రకారాభ్యామ్
సా తావ ద్ద్వివిధా మతా.

ఏవ ముపయామాః ప్రాఙ్నివృత్త్వ మాపాద్య తద్విభాగ మాహ పూర్ణేతి. సోపమా తావత్. ఉపమానోపమేయ సాధారణ ధర్మోపమావాచకానాం చతుర్ణాం ప్రయోగే పూర్ణా తేషు ఏకస్య ద్వయో స్త్రయాణాం వా లోపే లుప్తా చ భవతి. ఏవం ప్రకారే ణోపమా ద్వివిధే త్యర్థః.

పూర్ణాం విభజతే.

శ్లో. శ్రౌతీత్యార్థీతి భేదేన
పూర్ణా సా ద్వివిధా మతా.

ఉపమా ద్విధేతి విభజ్య తయో రాద్యాం విభజతే శ్రౌతీతి శ్రుత్యా సాదృశ్య ప్రతిపాదనా చ్ఛ్రౌతీ అర్థత స్త్వార్థీ.

తద్విషయవ్యవస్థా.

సాక్షాత్సాదృశ్యవాచకయథేవ వావతీనాం ప్రయోగే శ్రౌతీ ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యవాచకానాం సదృశాదిపదానాం ప్రయోగే

త్వార్థీనను యథేవాదిశబ్దానా ముపమానవిశేషణతయా న సాదృశ్య ప్రతిపాదనపటీయ స్త్వ మితి చే న్నైవం శబ్దశక్తే సాదృశత్వాత్ యథా రాజశిరోగతా షష్ఠీ పురుష మాక్షిపంతీ తదుభయనిష్టసంబంధ బోధనే హి న పర్యనుయోగార్హా తద్వదిహాదయోపివతౌతు విశేషః. తత్ర తస్యే వేతివతే స్సాక్షా త్సాదృశ్యవాచకే వార్థత్వా త్తత్ర శ్రౌతీ తేన తుల్య మిత్యాదినా విహితవతి స్తుల్యత్వం ప్రతిపాద్య తన్నిర్వాహాయ సాదృశ్య మాక్షిప తీతి తత్రార్థీ.

ద్విధాకృతపూర్ణాభేదయో ర్వ్యవస్థా మాహ సాక్షాదిత్యాదినా సాక్షా దవ్యవధా నేన సాదృశ్యబోధకయథేవవతి ప్రభృతీనాం ప్రయోగే శ్రౌతీ ధర్మివ్యవధా నేన నిభసంకాశాది పదాభిధానద్వారా సాదృశ్యప్రతిపాదనాదార్థీ చేత్యనయో రియం వ్యవ స్థేత్యర్థః. నను యథేవాదిశబ్దానాం సంకాశాదిశబ్దవ దుపమానవిశేషణ తయా సాదృశ్య విశిష్టధర్మిబోధకత్వా న్న సాదృశ్యవాచకత్వ మి త్యాశంక్య సమాధత్తే నైవమితి. కుత ఇత్యత ఆహ శబ్దశక్తే రితి. శబ్దశక్తే రితి శబ్దశక్తే ర్యథేవాది శబ్దశక్తే రిత్యర్థః, తాదృశత్వా త్సాదృశ్యప్రతిపాదన పటీయస్త్వాత్ అత్రానురూపం దృష్టాంత మాహ యథేతి. యథా రాజ్ఞః పురుష ఇత్యత్ర గుణభూతరాజ విశేషణభూతా షష్ఠీ అనుశాసనబలా దుభయనిష్ఠసంబంధమాత్ర మభిదధానాపి తద్వారా ప్రధానభూతం పురుషమ ప్యాక్షిపతి. తదుక్తం హరిణా ద్విష్టో వ్యసా పరార్థత్వా ద్గుణేషు వ్యతిరిచ్యతే. తత్రాభిధీయమాన స్సన్ ప్రధానే ప్యుపయుజ్యత ఇతి. ఏవ ముపమానవిశేషేణ భూతాయథేవాదిశబ్దా శ్శ్రుత్యా సాదృశ్యం బోధయంతోపి శబ్దశక్తిస్వాభావ్యా త్తాత్పర్యేణ సాదృశ్యవిశిష్టే పర్యవస్యంతి. ఏవం చ యథేవాదిశబ్దానాం శ్రుత్యా సాదృశ్యపరత్వా త్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ తుల్యాదిశబ్దానా మర్థా త్సాదృశ్యపరత్వా త్తత్ప్రయోగే త్వార్థీతి వివేకః. నను తత్ర తస్యేతివే

మాత్రే నైకోపతి ప్రత్యయ ఉక్తః. తేన తుల్య మిత్యాదినాఽ పరో నతిప్రత్యయ ఉక్తః. తదోభయత్ర వ్యుపమాయాః శ్రౌతీత్వం కిమార్థీత్వం కిము వర్తత ఇత్యాశంకాం మనసి నిధాయ తద్వ్యవస్థా మాహ వతౌతు విశేష ఇతి విశేషం దర్శయతి. తత్ర తస్యేవేతి తత్ర సప్తమ్యర్థే తస్య షష్ఠ్యర్థే చ తేన తుల్యం క్రియాచే ద్వతి రితి సాదృశ్యార్థే.

పునర్విభజతే.

ద్వివిధాపి సావాక్యసమాసతద్ధితగతత్వేన త్రివిధా సతీ షడ్విధా భవతి. ద్వివిధా మపి తాం పున ర్విభజతే.ద్వివిధా మపీతి వాక్యసమాస తద్ధితాశ్రయభేదా త్ప్రత్యేకం త్రివిధా సతీ షడ్విధా భవతీ త్యర్థః.

వాక్యగతా శ్రౌతీ పూర్ణ యథా.

శ్లో. విభాతి సూర్యరాయేంద్ర
యశః కల్పద్రుమే యథా
సర్వదా సర్వకామార్థ
విశ్రాణనవిచక్షణే.

తత్ర వాక్యగతాం శ్రౌతీం పూర్ణ ముదాహరతి విభాతీతి. యశ స్సర్వదా, న తు కదాచి త్కేన సర్వకామార్థవిశ్రాణనే విచక్షణే సమర్థే ఇద ముభయత్రాపి యోజ్యం సూర్యరాయేంద్రే వేంకట మహీపతి సూర్యరాయసార్వభౌమే కల్పద్రుమే యథా కల్పద్రుమ ఇ వేత్యర్థః, విభాతి ప్రకాశతే. అత్ర న ధర్మలోపః. విశ్రాణనవిచక్షణ ఇతి గుణోపాదానాత్. అత్ర యథాశబ్దప్రయోగా ద్వాక్యగతశ్రౌతీ చతుర్ణా ము ప్యుపాదానా త్పూర్ణా చ.

సమాసగతశ్రౌతీపూర్ణ యథా.

శ్లో. సూర్య ఇవ శౌర్యధుర్యో
దశరథ ఇవ సత్యభాషణైకరుచిః
ధనద ఇవ సంపదధికో
భాతి శ్రీ సూర్యరాయమనుజేంద్రః.

త్వాం సమాసగతా ముదాహరతి సూర్య ఇ వేతి. శౌర్యధుర్యో విక్రమ ధుర్యః ప్రతాపధుర్య ఇతి యావత్. సత్యభాషణ ఏవ ఏకా ముఖ్యా రుచి రత్యాసక్తి ర్యస్య సః. రుచి స్తు కిరణే కాంతా వభిషంగాభి లాషయో రితి. రత్నమాలాయాం. అత్ర సర్వత్ర ఇవేనసహ నిత్య సమాసో విభక్త్యలోప శ్చ పూర్వప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వార్తికా త్సమాసగతా శ్రౌతీ పూర్ణేవ దుపమానాదిచతుష్టయోపాదానా త్పూర్ణా చ అత్ర యద్యపి ఇవేన సహానిత్యసమాస ఇతి శాస్త్రస్య విభాషాధికారా త్పూర్వం పఠితత్వా న్నిత్యతా వ్యవసీయతే. తథాపి సహసుపేత్యేవ సిద్ధే పునర్వచనసామర్థ్యా త్క్వచిత్కతాశ్రియత ఇతి న ప్రకృతానుపపత్తిః.

తద్ధితగతా శ్రౌతీ పూర్ణా యథా.

శ్లో. విభాతి సూర్యరాయేంద్రే
యశో మందారభూజవత్
సర్వదా సర్వకామార్థ
విశ్రాణనవిచక్షణే.

అత్ర మందారభూజ ఇవ మందారభూజవ దితి సప్తమ్యర్థవిహితవతే రుపాదానా త్తద్ధితగతా శ్రౌతీ పూర్ణా.

తద్ధితగతా ముదాహరతి విభాతీతి. వ్యాఖ్యాత మేతత్ కథ మియం తద్ధితగతే త్యాహ ముదారేతి.

త్రివిధా పార్థీ పూర్ణా యథా.

శ్లో. కీర్తి స్తే ప్రతిభాతి శారదశశిశ్రీతుల్యకాంతిః పరమ్
శౌర్యేణ త్వ మహేంద్రజేన సదృశ శ్శ్రీసూర్యరాయాధిప
సంత్రాణే శరణార్థినా మనుకలం త్వం రామవద్రాజసి
రాజానో బహవో వసంతు భవతా రాజన్వతీ యం మహీ.

అత్ర శారదశశి శ్రీతుల్యకాంతి రితి సమాసగా ఇంద్రజేన సదృశ ఇతి
వాక్యగతా రామవ దితి సాదృశ్యార్థవిహితవతే స్తద్ధితగతా ఏషూ
దాహరణే షూపమానాది చతుష్టయోపాదానా త్పూర్ణా.

త్రివిధా మప్యార్థీ మేకే నోదాహరతి కీర్తి రితి. హే సూర్యరా
యాధిప తవ కీర్తిః పర మధికం శారదశశిశ్రియా తుల్యకాంతి ర్యస్యా
స్సా తథోక్తా. కాంత్యా శారదచంద్రికాతుల్యా సతీత్యర్థః. ప్రతిభాతి
శౌర్యేణ శౌర్యవిషయ ఇత్యర్థః. ఇంద్రజే నార్జునేన సదృశః యద్వా
ఇంద్రజేన జయంతేన అనుకలం ప్రతిక్షణ మిత్యర్థః. శరణార్థినాం
సంత్రాణే రక్షణే రామవ ద్రాజసి. మాదృశా రాజానో బహావ స్సంతి.
తత్ర కియానసహ మిత్యత ఆహ రాజానో బహావ స్సంతు. ఇయం
మహీభూః భవతా త్వయైవ రాజన్వతీ సురాజవతీ రాజతి భవత్యేవ
రాజన్వతీ బభూవ. అన్యై స్తు రాజవతీ బభూ వేతి భావః. సురాజ్ఞి
దేశే రాజన్వాన్ స్యా త్తదన్యత్ర రాజవ దిత్యమరః. అత్ర కుత్ర
శోపమేత్యత ఆహ అత్రేత్యాదినా శశిశ్రీతుల్యేతి స్యు రుత్తరపదే
త్వమానిభసంకాశనీకాశప్రతికాశోపమాదయ ఇత్యమరకోశే నిభాది
శబ్దానా ము త్తరపదనియమా త్సమాగతే యమర్థే ఇంద్రజేన సదృశ
ఇత్యసమాసా ద్వాక్యగతా రామేణ తుల్య మితి విగ్రహే. తేన తుల్య
మిత్యాదినా విహితవతేః ప్రయోగా దార్థీతద్ధితగతా కథమియం
పూర్ణేత్యత ఆహ ఏష్వితి.

అథ లుప్తాః

శ్లో. ధర్మాదిలోపే లుప్తా స్యా
త్ప్రథమం సప్తధా చ సా.

అథ లుప్తాం లక్షయిత్వా విభజతే ధర్మాదిలోప ఇతి. ధర్మాదీనాం
లోపే సతి అయ యత్ర నిష్కర్షః ధర్మలుప్తా ధర్మవాచకలుప్తా ఉప
మానలుప్తా ధర్మోపమానలుప్తా వాచకలుప్తా ధర్మోపమేయవాచక
లుప్తా ధర్మోపమేయవాచకలుప్తా చేతి లుప్తోపమా సప్త ధేతి.